

4.

R. Nahtigal:

Starocerkvenoslovanski evhologij.

Ko je Miklošič v uvodu k „Altslovenische Formenlehre in Paradigmen“ (Wien 1874, str. XIII—XIV) določil kanon svojih „panonskih“ spomenikov, je med spomenike, pisane z glagolico, postavil poleg zografskega evangelija, Kločevega glagolita, marijinskega evangelija, Assemanijevega evangelija, odlomka ohridskega evangelija in macedonskega lista s homilijo Efrema Sirca na zadnje, sedmo mesto še odlomek treh listov, ki ga je nazval „die Liturgie von Sinai“ in ki sta ga pripeljala l. 1853 s Sinaja arhimandrit Porfirij Uspenskij in N. P. Krylov, prvi dva lista, drugi en list odlomka. Opisal in izdal je te tri liste kot „otryvki iz služebnika“, kakor znano, Sreznevskij v „Drevnije glagoličeskiye pamjatniki“ (Petrograd 1866, str. 243 sl.), a natisu v glagolici in v cirilski transskripciji sta priložena tudi litografska posnetka dveh listov (med faksimili № XIV *a—b* s po dvema stranema), in sicer po kontekstu drugega in tretjega lista. Nahajali so se ti listi pred vojno deloma v petrograjski „Publicni biblioteki“, deloma v knjižnici Sreznevskih.

Miklošičev kanon je podlaga študij R. Scholvina „Beiträge zur Declination in den pannonisch-slovenischen Denkmälern des Altkirchenslavischen“ (Arch. f. slav. Phil. II 1877, str. 483 sl.) ter O. Wiedemanna „Beiträge zur altbulgarischen Conjugation“ (Petrograd 1886, str. 1 sl.), le da je zadnji mogel razširiti svoja opazovanja še na Geitlerjevi izdaji sinajskega evhologija in psalterja, ki sta izšli l. 1882. in 1883. Umevno je, da podaja tedaj tudi Jagić v „Specimina linguae palaeoslovenicae“ (Petrograd 1882) v šestem oddelku str. 29 „Otryvki bogoslužebnih knig“ tri odstavke

iz omenjenega odlomka, ki ga imenuje „sinajskij trebnik“, ter del kijevskih odlomkov misala (ohridski odlomek je izpuščen, a Geitlerjevih izdaj še ni bilo).

Ko je l. 1882. Geitler pridružil prejšnjemu kanonu starocerkvenoslovanskih spomenikov še sinajski evhologij, se mu je takoj vrinila misel o bližnji sorodnosti evhologijskega kodeksa z liturgičnim odlomkom. Na str. VI pravi: „Meni se čini, da je to pismo (scil. v evhologiju) ono isto, kojim je pisan malen glagolski fragmenat, kojemu Sreznevskij nadjenu ime služebnika, pače da je tako zvani služebnik samo dio sinajskoga trebnika.“ Do te misli ga je dovelo primerjanje posnetka Sreznevskega z lastnim iz kodeksa, pa je opazil, „da se format, broj redaka, karakter pisma i svakoga pojedinoga poteza, a i interpunkcija obajuh rukopisa posvema slažu. Pače i nalazište je isto . . . I što se sadržaja tiče, bit će krivo tako nazvani služebnik bez dvojbe dio trebnika“ (ib. str. VI—VII). V podrobnostih navaja na to „samo nekoliko slova, kojih osobiti oblik karakteriše i pismo ‚služebnika‘ i trebnika“. Obširnejše razpravlja Geitler o paleografskih posebnostih obeh spomenikov v velikem delu „Die albanesischen und slavischen Schriften“ (Wien 1883), kjer je govor tudi o potezah, ki se v uvodu k izdaji evhologija ne spominjajo, n. pr. o pisavi *ⲙ* na str. 112 i. dr. V zaključku pa pravi zopet (str. 182): „Das aus drei Blättern bestehende fragment des sogenannten služebnik ist nach meiner Ansicht nur ein theil unseres euchologiums. Alle besonderheiten der schrift, alle äusseren eigenschaften, format, anzahl und länge der zeilen, interpunction und orthographie, stellen das von Sreznevskij mitgetheilte facsimile, den unrichtig so benannten služebnik und das sinaitische euchologium als eine handschrift hin. Das fragment enthält unter anderem ein officium des heiligen Basilius, und ein solches officium war auch ein theil des griechischen euchologiums.“ Tudi v uvodu k izdaji evhologija pravi (str. XVI): „Tako zvani ‚služebnik‘ sadržaje službu svetoga Vasilija.“

Geitlerjevemu mnenju o sorodnosti obeh rokopisov je pritrdil Jagić v oznanilu izdaje kodeksa (Arch. f. slav.

Phil. VII 126 sl.): „(Geitler) fand u. a. zu den drei bei Sreznevskij abgedruckten Blättern noch weitere 106 als Bestandteile eines liturgischen Buches, welches nach der üblichen Nomenclatur der orthodoxen Kirche mit dem Namen „Trebnik“ bezeichnet wird . . . Die drei schon früher herausgegebenen Blätter scheinen der ersten (nicht vorhandenen) Hälfte des Ganzen angehört zu haben, sie sind nach der von Sreznevskij an seiner Stelle gegebenen Analyse zu urtheilen, dem liturgischen Buch „Službenik“ entnommen . . . „das bei Sreznevskij gegebene Fascimile stellt ja dieselben Schriftzüge dar, die wir in der Beilage zur Ausgabe Geitlers wiederfinden.“ Oznaniło izdaje evhologija v Listy filologické (XI, str. 390 sl.) pričinja Polívka z besedami „Již r. 1853 přivezeny byly ze Sinajského kláštera tři listky vytržene z jakéhosi služebníka čili trebníka“, pa opozarja glede medsebojne zavisnosti obeh rokopisov na mnenje Jagičevo in Geitlerjevo. Polívka poudarja tudi literarno-historično vrednost sinajskega evhologija ter pripominja brez zveze z odlomkom (str. 394): „Euchologium obsahuje dvě části, totiž služebník, t. j. církevní knihu, podle níž se služby boží jak ranní tak i nešporní vykonávají, i trěbník, t. j. knihu, podle níž se vykonávají církevní obřady na př. svátosti, pohřby, svěcení vody a pod.“ To je povzeto po P. Šafaříka, Stručný přehled liturgických kněh církve řecko-slovanské (Čas. mus. král. česk. 1862, XXXVI 296, 297). V razpravi „Jazykovědecký rozbor Euchologia Sinajského“ (Zpráva o c. k. real. a vyšším gymnasiu v Příbrami 1888—1890) P. Lang le ponavlja izjave Geitlerjeve, Jagičeve in Polívkine, ne podava pa paralelne analize grafike in jezika obeh spomenikov (tako ne omenja n. pr. v pregledu konjugacije l. 1890., str. 52 imper. daždi iz odlomka i. dr.).¹

Ko je l. 1886. Leskien priredil drugo izdajo „Handbuch-a der altbulgarischen Sprache“ (Weimar 1886) na podlagi starocerkvenoslovanskih spomenikov, je vpošteval

¹ Ocena Geitlerjevih izdaj po E. F. Budde-ju v Filologičeskija zapiski XXIV, 3, 1885 ter razprava R. Jarosiewiczza „Über das Euchologium Sinaïticum“ v izveštjih realne gimnazije v Kolomeji iz l. 1888. mi nista bili dostopni.

le kodekse in večje odlomke, in sicer iz glagolskih spomenikov Kločevega glagolita, Assemanijevo, zografsko in marijinsko evangelije ter sinajski evhologij in psalter (str. III do IV). Manjših odlomkov niti ne omenja, a odlomka sinajskega služebnika niti ne pri evhologiju. Tako je tudi v zadnji šesti izdaji (Heidelberg 1922, str. IV—V) in v „Grammatik der altbulgarischen Sprache“ (Heidelberg 1919, str. XLIII—XLIV), le da so k prejšnjim šestim spomenikom pridruženi še kijevski odlomki misala. Pač pa je A. I. Sobolevskij v natisu svojih predavanj „Drevnij cerkovnoslavjanskij jazyk, Fonetika“ (Moskva 1891, str. 14) v pregledu spomenikov na kratko omenil, da so trije listi, prineseni s Sinaja po škofu Porfiriju, odlomek sinajskega trebnika, t. j. Geitlerjevega evhologija. Nasprotno stoji S. M. Kul'bakina starocerkvenoslovanska slovnica „Drevnecerkovnoslovjanskij jazyk“ (Har'kov 1911, str. 23 sl.) v glavnem na stališču A. Leskiena. V pregledu spomenikov navaja kijevske liste, zografsko in marijinsko evangelije, Kločevega glagolita, Assemanijevo evangelije ter sinajski evhologij in psalter; v dodatku pa govori še o praških odlomkih, ohridskem odlomku ter macedonskem listu. Trolistni odlomek iz sinajskega služebnika se ne omenja tudi ne pod evhologijem.

Za neposredno zvezo odlomka z evhologijem se je tokrat že odločno izrekel Jagić v „Glagoličeskoje pis'mo“ (Enciklopedija slavjanskoj filologiji, vyp. 3, 1911, str. 131 sl.): „K (sinajskomu evhologiju) prinadležat eščę tę tri listka, kotoryje privezeny s vostoka Porfirijem i Krylovym . . . Sličeniye snimkov u Sreznevskago so snimkami u Karinskago № 6, 7 i 8 (t. j. N. Karinskij, *Obrazcy glagolicy*, Petrograd 1908) i u Kondakova (t. j. N. Kondakoff et J. Raoult, *Vues et antiquités du Sinaï*, Petrograd 1883) privodit k uběždeniju, čto eti tri listka . . . sostavljali kogda-to odno čeloje s rukopisju Sinajskago evhologija, hotja Geitler ne zametil etogo (to, kakor smo videli, ne odgovarja resnici), da i Karinskij predstavil snimki s listkov Porfirija i s listka, čto u Sreznevskih, v umeńšennom vidě (№№ 6 i 8) v sravneniji so snimkom s evhologija (№ 7). O prinadležnosti vsěh etih častej odnomu čelomu svidětel'stvujet

počerk pis'ma, glavnym obrazom v těh risunkah, kotoryje brosjutsja kakoj-libo osobennostju v glaza." Na to sledi paleografski opis pismenk, ki so se zdele Jagiću v tem ali onem oziru omembe vredne. Vendar pa ni paralelizem doveden do konca in tudi pisava ne analizirana pod kakim združujočim vidikom. Končno tudi niso vse paleografske črte izčrpane (n. pr. znaki nad črkami i. dr.). Zanimivo je, da Jagić nič ne govori o liturgičnem odlomku v „Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache“ (druga izdaja Berlin 1913, § 49, str. 251 sl.), kjer razpravlja o sinajskem evhologiju in omenja v zvezi ž njim praške odlomke: „Es ist vor allem ungemein wichtig zu konstatieren, daß durch dieses Euchologium der Nachweis erbracht wurde, daß die liturgischen Werke auch in glagolitischer Schrift zum Teil denselben Zwecken der griechisch-katholischen oder orientalischen Kirche dienten, wie in der cyrillischen. Das wußten wir zwar auch schon aus den Prager glagolitischen Fragmenten, aber in ungleich ausführlicherem Umfang wird dies durch das Euchologium bestätigt.“ Kako zanimivo bi pa bilo baš tu govoriti tudi o našem liturgičnem odlomku, se bo videlo iz nadaljnje razprave.

V nasprotju z Jagićem pa Vondrák ravno tako odločno popolnoma zanikuje zvezo odlomka z evhologijem (Altkirchenslavische Grammatik. Zweite Auflage. Berlin 1912, str. 24): „(Geitler meinte), daß die früher bekannt gewordenen Blätter zu unserem Codex (t. j. sinajski evhologij) gehören, allein das ist nicht richtig. Das Jahr nach Geitler (1881) hat auch Kondakov das Katharinenkloster besucht . . . und auch ein glagolitisches Blatt mitgebracht. Karinskij bringt nun . . . phototypische Reproduktionen von den dreierlei Fragmenten. Es zeigt sich, daß Kondakovs Blatt zum Euchologium sinaiticum (als Blatt 10) gehört, dagegen die Fragmente des Porfirij Uspenskij und Krylov gehören zwar zusammen, aber wohl nicht zum Euchologium sinaiticum, wenn auch die Schrift ähnlich ist; es ist auch das Format verschieden.“ Toda k temu prim., kar pravi Jagić o Karinskega faksimilih (gl. gori), dasi pripo-

minja Vondrák tudi po I. A. Byčkovu (Otčet imp. publ. bibl. za 1885 g., vyp. 2, str. 52): „daß das Kondakovsche Fragment sich von den Pofirjevschen sowohl hinsichtlich der Schrift als auch des Formats unterscheide.“ To pa, zlasti še prvo, kakor bomo videli, gotovo ne velja.

Tako si stojita nasproti dve trditvi, ki se medsebojno izključujeta in ki sta bili do danes izrečeni pravzaprav le bolj kot goli in splošni trditvi brez podrobnejšega dokazovanja. Po eni je trolistni sinajski odlomek del sinajskega glagolskega evhologija — kake vrste, s tem se analiza teksta še ni bavila —, po drugi pa ostanek druge, samostojne in od evhologija različne knjige. Zato je potreben ponoven pretres vprašanja in sicer tem bolje, ker je razmerje med obema spomenikoma brez dvoma iz raznih vidikov ne le zanimivo, temveč tudi prvovrstne važnosti v okviru starocerkvenoslovanskega jezika in pismenosti na njem. Pričujoča razprava se naslanja sicer le na posnetke, ali treba je že opozoriti na to vprašanje starocerkvenoslovanske filologije, ker se zlasti tam, kjer se nahaja original odlomka, očitvidno ne misli na to.

Opis in paleografične pripomnje. Odlomek opisuje Sreznevskij l. c. 244 na sledeč način: „Vsě tri (listka) snjaty s vnutrennej storony perepleta kakoj-to knigi, k kotomu byli priklějeny klejstyrem, kak vidno po ostatkam. Odin iz listkov po dlině obrězan, tak čto na odnoj stranicě ne dostajet v strokah konečnyh bukv, a na drugoj načal'nyh. Vsě tri vzjaty iz odnoj i toj že knigi, kak vidno, ne tol'ko po pergamenu, no i po počerku i po formatu. — Rukopis' napisana byla na tonkom horošo vydělanom pergameně očeň melkim krasivym počerkom, po načerkam, tak těсно, čto na stranicě dlinoju v $3\frac{1}{8}$ verška, a širinoju v 2 verška, na prostranstvě $2\frac{3}{8}$ verškov poměščeno 26 strok. Raskrašennyja načal'nyja bukv i zastavki očeň raznočvětny i krasivy. Zaglavnyja stroki, pisannyja bolěje krupnym počerkom, pokryty to žoltoju, to zelenoj kraskoj.“ Temu odgovarja opis pri Geitlerju str. V—VI: „Naš je rukopis izuzam samo prvu i zadnju stranu vrlo dobro sačuvan. Širok je $10\frac{1}{2}$ centimetara, a visok 14 centimetara. Početka

i svršetka nema, a i u sredini ima velika praznina . . . od početka nedostaje 19 kvaterniona ili 152 lista; za tim sledi . . . u svem 106 lista. Pagina imade 24—26 redaka. Iza lista 11 *b* i 71 *a* sledi prazna strana . . . Vrlo pomno izvedena liniacija urezana je ostrim orudjem u liepi bieli pergamenat. Pisac stavlja slova velikom tačnošću te dosljednošću uvijek nad redak . . . Uviek jednaki tanki i sitni potezi odaju sigurnu, izvježbanu ruku . . . Vrlo mnogo izkičene inicijale pružaju obilno gradivo za ornamentalna studija. Prostori jim izpunjeni su jasnom crvenom, žutom, zelenom, modrom i crnom bojom, nadpisi molitava pako pokriveni zelenilom in žutilom, što sve rukopisu daje osobito živahan i šaren vid.“

Iz obojnega opisa se vidi, da si nič ne nasprotuje, ampak se vse do podrobnosti lepo vjema. Tu ne mislim na paralele kakor „liepi bieli pergamenat“ — „na tonkom horošo vydělanom pergameně“, „uviek jednaki tanki i sitni potezi“ — „očeň melkim krasivym počerkom“, „prostori (inicijalama) izpunjeni su . . . bojom“ (petere vrste) — „načal'nyja bukvy . . . očeň raznocyvetny“ i. pod. Vážnejše pa je gotovo, da so „nadpisi . . . pokriveni zelenilom i žutilom“ — „zaglavnyja stroki . . . pokryty to želtoju, to zelenoj kraskoj“ in da „pagina imade 24—26 redaka“ — „na stranicě . . . poměščeno 26 strok.“ Dolžina rokopisa je po Geitlerju 14 *cm*, po Sreznevskem $3\frac{1}{8}$ „verška“. Ker je 1 verš. = 4·438 *cm*, je $3\frac{1}{8}$ verš. = 13·868 *cm*, kar odgovarja Geitlerjevimi 14 *cm*, ki je nedvomno le okroglo število. Tudi pri obojnih posnetkih znaša najdaljša črta 14·5 *cm*. Številke širine se razlikujejo (Geitler 10½ *cm*, Sreznevskij 2 verš. = 8·876 *cm*), ker so listi odlomka ob straneh okrnjeni. Ker pa si moremo misliti naslovni okvir na posnetku Sreznevskega nekako v sredini širine strani, dobimo, ako prištejemo širini okvira s 7·2 *cm* dvojno razdaljo od okvira do notranjega roba ($2 \times 1·4$ *cm*), skupaj 10 *cm*, kar se približuje Geitlerjevi meri. Posnetki seveda niso popolnoma natančni; saj si posnetka Sreznevskega med seboj nista v soglasju (tako je n. pr. razdalja med obrezanima ogloma na faksimilu XIV *b* levo 12·6 *cm*, na faksimilu XIV *a* desno

pa 13 cm), a posnetek Geitlerjev ne odgovarja povsem po originalu podanim meram; vendar je približno le mogoče računati ž njimi. Podolžna razdalja napisanega je po Sreznevskem $2\frac{3}{8}$ verš. = 10,54 cm, tolikšna pa je ista tudi na Geitlerjevem posnetku. Tudi širinska razdalja vrst je na obojnih posnetkih enaka okoli 7 cm. Razdalja med dvema vrstama je pri obeh 4 mm. Po originalih ali boljših posnetkih bi se dale pač natančnejše mere ugotoviti, toda že navedeno zadošča, da moramo trditev Byčkova (gl. gori), kolikor je sploh pravilna, sprejeti le z veliko rezervo, saj govori tudi le o listu Kondakova, ne pa o celokupnem kodeksu evhologija, a tudi to potrebuje ponovnega pregleda. Da je temu res tako, potrjuje izjava Byčkova o različni pisavi, o kateri bomo doli govorili in kar že celo ne more biti res. Kar se tiče „liniacije“ in pisave nad vrsto v kodeksu, ki pa se pogosto oddaljuje od vrste, tako da je skoro med vrstami, je mogoče po posnetkih Sreznevskega zaključiti to isto tudi glede odlomka.

Pisava posameznih pismenskih znakov je v obeh rokopisih tako individualno karakteristična, da se v celokupnosti ne razlikuje le silno rezko od pisav vseh drugih starocerkvenoslovanskih spomenikov, med drugimi n. pr. tudi od sinajskega psalterja, temveč da se mora naravnost trditi, da je oboje, i odlomek i kodeks, napisala ista roka. Posebnosti pisave odlomka je podčrtal že Sreznevskij, istovetnost pisave obeh rokopisov pa sta izrekla Geitler in Jagić, a njiju podobnost je priznal tudi Vondrák. Razmerje obojne pisave naj pokaže priložena tabela, ki predstavlja po možnosti natančno kopirane tipične znake s posnetkov (za evhologij prihajata v poštev še Jagićevi fotografiji v Glagoličeskoje pis'mo, ki pa sta menda za spoznanje zmanjšani, prim. Jagić l. c. 132).¹ Radi paleografskega primerjanja so na tabeli pridodane tudi kopije znakov starejšega glagolskega duktusa z Jagićevih posnetkov kijevskih listov. Odlomek je na tabeli zaznamovan s „Služ.“, kodeks s „Treb.“. (Prim. tabelo).

¹ Posnetki Karinskega mi žal niso bili dostopni.

Glavna individualna črta obojne pisave je neke vrste hipertrofično razvitje, oziroma podaljšanje bodisi glavnih, bodisi dodatnih delov pismenk, ki je pri splošno drobnih pisavi posebno vidno in ki poleg pravilnega menjavanja tankih in debelejših črt jasno kaže izvežbano, povsem neokorno in lahko roko, tako da z ene strani ves duktus napravi vtis neoporečne elegance, z druge pa je odstopanje v pisavi posameznih črk promatrati v glavnem enotno pod vidikom baš individualnosti roke. Tu sem je šteti n. pr. podaljšanje nad gornji nivo črk desne črte pri znaku za *c*, ki včasih v lahmem loku zavije malo na desno. Pri znaku za *ž* sta rožička potegnjena navzgor in na vrhu zavita v stran. Pri *u* je visoko dvignjena druga polovica s krožkom. Pri znaku za *z*, zlasti pri majuskuli, moli zastavica precej daleč ven, pa je njen konec pri majuskuli navzgor zavrit v krožek, kar je posebno karakteristično. Tak črtež črke navaja Jagić v Glagoličeskoje pis'mo str. 189 le iz evhologija. Tudi lega in oblika četverokota s topimi koti (prim. Srezn. fcs. XIV *a* desno 8 ali XIV *b* levo 6, Jagić 12 *b* 6) je pri majuskuli značilna. Pod spodnji nivo črk podaljšane črte imamo pri *h*, *p* in *q*. Pri *u* in *u* sta obojestranski črtici dovedeni do vrste, kar je posebno pri znaku za *č* svojevrstno ter pri Jagiću l. c. 207 navedeno le iz evhologija. Na stran precej podaljšane črtice s klini ali krožkom ob koncu nahajamo pri *r* ter *u* — *u*. Na ta način sta znaka za redukcijska vokala lahko razločljiva. Tudi pri *u* se razmahne včasih črtica v podaljšan repek (prim. fcs. Geitl. 8, Srezn. XIV *b* levo 23). Poseben razvitek srednje konture črke je opaziti pri *u*, kjer veže krožka silno izbočena kriva črta; pri *u* pa je neenakomerno s spodnjim koncem zaokrožena gornja obla linija. Nasprotno sta izraz za nazalizacijo ter *e*, ki se tu v poznejšem stanju glagolice nahaja že kot poseben znak,¹ začrtana enakomerno oglato.

¹ Pri tem je tudi uporaba znaka v obeh spomenikih do podrobnosti enaka. Tako se piše n. pr. particip *glagolje* v kratiki *gle* z *e* in ne *jē*. Prim. v odlomku Srezn. fcs. XIV *a* desno 9, Srezn. ed. I *b* 18, Geitl. ed. p. 11, Lang 1888, str. 52. Tudi po *č* imamo že *e*: Srezn. fcs. XIV *a* desno 20 *pričestie*, Geitl. ed. p. 110 *pričestnikomъ*. Prim.

Tega vsega drugje ni v taki zvezi. Z veliko reliefnostjo in svojstvenostjo se odlikuje majuskulno *z*, katerega vrhnji del ima hruški podobno obliko (prim. fcsn. Srezn. XIV *a* desno 8, Jag. 12 *a* 1, Geitl. 20). Za oceno roke je dalje zelo tipična razlika med majuskulnimi in minuskulnimi znaki za *v* — *d*. Prva dva sta sloko potegnjena z ostrim koncem, pri drugih dveh pa veže krožka več ali manj izbočena črtica, tako da stopata pri splošno drobni pisavi krožka kot glavna sestavna dela pred črto v ospredje. Zadnje, t. j. povečanje prostornosti krožkov v razmerju z ostalim delom črk, je reči tudi o krožkih pri *z* in še nekaterih drugih ž njimi sestavljenih pismenkah, n. pr. pri znaku za *p* i. pod. Pri *z* srednja lomljena črta krožkov ne veže v eni in isti potezi, ali pa je zelo zakrivljena in vpognjena. Pri *z* krožek ni pristavljen k trikotniku, kakor je to še včasih pri majuskulnem *i*, temveč se zdi, da sestoji kontura znaka v glavnem iz dveh krivih linij. V tem pogledu bi bilo mogoče primerjati obliko redukcijskih vokalov, kakor to dela Jagić l. c. str. 132. Vendar pa se pri boljše začrtanih *z* vidi, da je prav za prav le leva trikotnikova stranica podaljšana ter mesto kroga k njej zarisana obla črta. Vsekako ni le mogoče, ampak po raznih jasno začetih in končanih posameznih potezah celo zelo verjetno, da se črtež črke ni izvajal vedno na en in isti način, temveč so to mogle biti od slučaja do slučaja druge in različne poteze. Tudi pri znakih za redukcijska vokala je še jasno vidna prvotna oblika za *o* z medsebojno že strnjenima krožkoma. Pri minuskulnem *z*, ki je zunanje oblikovno nekako obrnjeni pendent k *z*, prihaja malo ploščnato ali zaostreno zarisani krožek do prevladujoče veljave. Iz ligatur je omeniti združitev znakov za *m* — *l*, ki sloni na poznejših tipih črk *m* — *l*. Prim. še Srezn. fcsn. XIV *a* levo 7 ligaturo za *t* — *v* (na posnetkih iz evhologija je nisem našel, je pa menda sicer v rokopisu, prim. Jagić, Glagol. pis'mo str. 217). V obeh rokopisih se rabi že znak *w*; vendar je v nadpisu Srezn. ed. I b 22 *celujqšte* napisano še brez znaka za *št* (poleg drugih

še v fonetičnem oziru zanimiv slučaj *pomeñi*: Srezn. fcsn. XIV *b* levo 15, 18 in Jag. fcsn. 12 *a* 14, 17.

devet primerov s w). V nadpisih je tudi sicer opaziti starejše črte, kakor je to sploh navadno v starocerkvenoslovanskih spomenikih: znak za *e* se piše z jasnima dvema črticama, znaka za redukcijska vokala imata spodnji del obrnjen na pravo, *i* je izražen s pravilnim trikotom in krogom, stranski črtici pri *a* še ne dosejata vrste i. dr. Za presojo roke v obeh rokopisih je sploh poudariti paralelizem razmerja med majuskulnimi in minuskulnimi znaki. Sledove starine, očitvidno in še nezabrisano zvezo z dobro staro tradicijo pa je najti v mnogih pogledih tudi pri minuskulnih znakih. Znaka za *t* in *š* sta za spoznanje še manjša nego druge črke, sestavna dela znaka za *u* nista vedno strnjena (prim. Srezn. fcs. XIV *a* desno 25, Geitl. fcs. 3, 8 i. dr.), pri *ѣ* (Geitl., Die alb. u. slav. Schr. str. 90) in *ѥ* (Geitl. fcs. 6, Jag., Glag. pis'. str. 204; Srezn. ed. I *b* 18 ѣѥ z majuskulo žal ni faksimilirano) se vidi še lepo *ѣ* v glavni konturi obeh črk. Za zadnji dve črki kakor tudi za *ѣ*, ki je na doljnem koncu podaljšano ostičasto (prim. Geitl., Die alb. u. slav. Schr. str. 127, Jag., Glag. pis'. str. 202) v posnetkih Srezn. XIV *b* levo 24 poznejše *ѣ* kakor n. pr. v Assemanijevem evangeliju in sicer v besedi „kaθolikii“, česar zopet ni na posnetkih iz evhologija.

Ločilna znamenja (pika v prostoru sredi črk, ki pa pogosto prehaja v obliko vejice, dve piki ob poševni črti, štiri pike v podobi križa), znaki za kratice (ravna črta s ključico na obeh ali samo na enem koncu, obrnjeno navzgor, navzdol ali na obe strani ter obla več ali manj zavita črta), apostrof in znaki nad vokalnimi pismenkami (stari spiritusni znaki v različnih starejših in poznejših oblikah) so v obeh rokopisih popolnoma enaki. Zanimivo je zlasti zadnje dvoje, ali o njih je bolje govoriti v zvezi z njihovim grafičnim pomenom. Kar se tiče oblik znakov v paleografskem oziru, je to v primeri z drugimi starocerkvenoslovanskimi glagolskimi spomeniki, v katerih se nahajajo kaki taki znaki, le v odlomku in v kodeksu popolnoma enako. V vseh drugih kakor v kijevskih odlomkih, zografskem in Assemanijevem evangeliju, ohridskem od-

lomku evangelistarja ter na t. zv. macedonskem listu se pišejo ti znaki v svoji celokupnosti drugače (o njih grafični rabi sedaj še ne govorim). Vendar pa je pripomniti tudi tu, da so z ene strani ohranjeni še stari obrisi n. pr. oglatega krepkega spiritusnega znaka, kakor je v kijevskih odlomkih in morda še deloma v zografskem kodeksu, ne pa več v ostalih spomenikih, z druge pa so napisane na gotovih mestih oblike tega znaka, ki projavljajo isto individualno, nekako kurzivno črto piščeve roke, da prehaja namreč stari znak (iz srede navpične črte vodoravna črtica) preko oblike kota v poševno zategnjeno in več ali manj zavito, gravisu podobno črto z debelejšim vrhnjim koncem (prim. Jagić, fcs. 12 a 15—16), kar je Jagića napotilo staviti v tisku poleg drugega tu in tam tudi gravis. Toda o tem je, kakor že rečeno, bolje razpravljati v zvezi z grafičnim pomenom teh znakov.

Mislim, da je tako s paleografskega stališča zadostno dokazana ne le časovna sodobnost obeh rokopisov, odlomka in kodeksa evhologija, temveč naravnost istovetnost njiju pisav. Oba je pisala ista roka. Kar se tiče nje starosti, se po navadi misli na že precej pozno dobo, XI. stol. (prim. Vondrák, Altkirchenslav. Gramm., 2. Aufl., str. 23). Jagić, Glagol. pis'mo, str. 131 sl. ne govori o kakem določnem stoletju. Narobe se izraža zelo nedoločno: „Sudja po vsem paleografičeskim osobennostjam, možno zaključit', čto sinajskaja psal'tyr' napisana nėscol'ko rańše, čem evhologij. Vpročem, eto, možet byt', i ne tak.“ Geitler je z ozirom na pisavo nad vrstami ter nadpisni okvir v odlomku (Geitler, Die alb. u. slav. Schr. str. 149 sl.) mislil, da spadata oba spomenika še pred konec X. stol. Njegov argument velja gotovo za prvotni original obeh rokopisov, ki je brez dvoma nastal že v moravo-panonski dobi starocerkvenoslovanskega pismenstva, za kar govori cela vrsta že znanih razlogov, pri prepisih pa nikakor ni nujno predpolagati paralelizma z grško paleografijo. Vkljub temu se mi zdi, da ne gre v izrazito individualnih črtah pisave celokupnega spomenika iskati paleografski moment poznega glagolskega duktusa in za to poznega postanka prepisa.

Nasprotno, pisava vsega spomenika tako obiluje na sledovih starine, dobre stare tradicije, da mu je pripisovati višjo starost, nego se običajno ugotavlja v razmerju z drugimi spomeniki. Tako n. pr. trdi Kul'bakin, Drevne-cerkovno-slovjanskij jazyk (izd. 2-e, str. 26), da kažeta sinajski psalter in sinajski trebnik s paleografske strani znamenja še poznejšega časa, nego Assemanijevo ali marijinsko evangelije ali Kločev glagolita. Za dokaz te trditve pa navaja glede trebnika le črko *a* radi "silnega podaljšanja stranskih črtic, kakršnega ni opazati v drugih spomenikih XI. stol. in kakršno nahajamo v glagolskih vrstah ohridskega apostola konca XII. stol." Kar Kul'bakin še sicer omenja, strnjenje krožkov pri znaku za *o*, poznejšo obliko znaka za *u*, prevladovanje znaka *ž*, se tiče psalterja in ne trebnika, ki stoji v vseh teh ozirih na starejšem stališču nego psalter. Kar se pa tiče pisave znaka za *a* v trebniku, pozna z ene strani n. pr. tudi že marijinsko evangelije obliko s črticama, dovedenima do spodnje črte, z druge pa je promatrati *a* v trebniku gotovo tudi v zvezi z individualno črto tega rokopisa, podaljšavanja linij, s čimer pridobi pojmovanje znaka še drug zmisel. Vsekako ne uvidevam, da bi moral biti evhologij pisan mnogo pozneje nego marijinsko evangelije ali celo Assemanijevo evangelije. Jagićeva knjiga o glagolski paleografiji nam je sicer ustvarila dobro podlago in utrla precej gladko pot za nadaljnje raziskovanje, ali natančnejša kronologija najstarejših glagolskih spomenikov v zvezi z določitvijo raznih pisarskih struj še vedno ni dokončno dognana. Ker pa to vprašanje ne zadeva mojega glavnega smotra, puščam to stvar za sedaj ob strani ter prehajam k pretresu najtipičnejših črt grafike in fonetike odlomka v razmerju h kodeksu evhologija, kolikor ni bilo tega treba omenjati o priliki že dosedaj.

Kratice. Slučaji skrajšano pisanih besed v odlomku se gibljejo povsem v meji, kakor se to pojavlja v kodeksu (prim. študijo P. Langa 1888, str. 51 sl.). Krajšajo se oblike besed: *apostolъ* Srezn. ed. I b 12, fcs. XIV b levo 2, 12—13, 25, *blagoslovenъ* ib. 8, *bogъ* (voc. *bože*) ib. 15, ib. desno 2,

XIV *a* levo 3, I *b* 20, *božbstvo* I *b* 17, *bogorodica* XIV *b* levo 9, *vladyka* I *b* 1, *vladyčica* XIV *b* levo 8, *glagolati* (part. praes. *glę* s poznejšim znakom za *ę* v obeh spomenikih) I *b* 18, XIV *a* desno 9, *gospodъ* (voc. *ꙗ҃ѣ* običajno z „*iže*“ v obeh spomenikih) I *a* 3, 7, 8, I *b* 4, 6, 8, 11, 23, XIV *b* levo 18, desno 2, XIV *a* levo 3, *duhъ* ib. 6, 11, 14, (20), XIV *b* levo 5, *duša* XIV *a* desno 19, *evanѣelistъ* XIV *b* levo 3, *episkupъstvo* ib. 19, *isusъ* (voc. *ꙗ҃ѣ* *ꙗ҃ѣ* z menjanjem znakov za *i* v obeh spomenikih enako) I *b* 23, *konъcъ* I *b* 19, *krъstъ* I *b* 22, *krъstъnъ* I *b* 23—24, *krъstitelъ* XIV *b* levo 11, *molitva* I *a* 1, 5, I *b* 22, XIV *b* levo 14, desno 1, XIV *a* levo 1 (pri tem je v obeh spomenikih v nadpisih običajno *l* nadpisano nad *mo* ter kratica označena z oblo črto, nasprotno pa v tekstu *ml* izraženo z ligaturo in kratica označena s premo črto), *mъčъnikъ* XIV *b* levo 3, *nebo* I *b* 18, *popъ* XIV *a* desno 8, 17, levo 2, XIV *b* levo 10 (pri tem stoji drugo *p* nad *po*, ali pa poleg prvega *p*: prvo je navadno v nadpisih, drugo v kontekstu, prim. P. Lang l. c. str. 52 in 53), *prorokъ* XIV *b* levo 2, *prędъtečъ* ib. 11, *svętъ*, *pręsvętъ* I *a* 4, 5, XIV *a* desno 6, 9, 11, 14, 20, levo 1, XIV *b* levo 7, 11, 12, 13, 14, 24 (prim. pri tem v obeh spomenikih enake končnice *-y*, *-ymъ*, *-yhъ*, *-ęmъ*, *-aago*, o katerih gl. še doli), *svęštenъ* XIV *b* levo 22 (z enako končnico *-y* v obeh spomenikih), *srędъce* I *b* 5, 19, 20 (z nadpisanim *d* ali brez *d* v obeh spomenikih), *spasъ* I *b* 23, *spasenie* XIV *a* desno 16 (s končnico *-ię* v obeh spomenikih), *hristъ* I *b* 23, XIV *a* desno 10, 13, levo 7, XIV *b* levo 21, *crъky* I *a* 4, XIV *b* levo 25, *česarъstvo* XIV *a* desno 21, *pręčistъ* XIV *a* levo 7. Razen navadnih kratic so v obeh spomenikih zlasti v nadpisih nedopisane besede z nedostajajočo črko ali eno iz nedostajajočih črk nad besedo ter oblo (tudi premo) črto nad to črko. V odlomku prim. *ami*ⁿ XIV *a* desno 12, 15, 17, *vъsklanę*^{ję} *sę* ib. 8, *vasi*^t ib. levo 1, *di*^ę ib. desno 12, 15, 17, XIV *b* levo 9, *imę*^r ib. 13, *o*^t I *a* 6, *pręloženъ*^{d ju} XIV *a* levo 1. Pri *hlę* ib. 2 manjka črka *b*, pri *znamen* ib. desno 8 je rob lista okrnjen (v cirilskih tekstih stoji tu *znamenaetъ*). Ib.

levo 2 ^ppo ^vv ⁱin^q pa je gotovo okrajšano za ^ppop^vv ^ttain^q. Prvič nahajamo v odlomku še XIV ^bb desno 1 v nadpisu ločeno napisano ^mmo ^ssvla^čč^e ^šštes^e, drugič pa govori za to tudi evhologij. Tam imamo namreč pri obredu ^zzaklinanie ststaa ^vvasil^e na ^ddhy ⁿnečisty po Geitlerjevi izdaji p. 105 tudi majuskulno ^mmo ^ddrugaa ^ttomu ^ppo ^vv ⁱin^q, kar je ib. p. 182 zopet v majuskulnem nadpisu izpisano ^ppo ^mmoli ^ss^e ^vv ^ttain^q. Prim. še p. 148 ^ppo ^vv ^ttain^q.

Znaki nad vokali. Geitler je razlikoval v izdaji kodeksa (prim. str. VIII) le dva znaka, krepki spiritusni znak v podobi kota „za svaki hiat na početku i u sredini rieči . . . i to nipošto samo mjesto j“ ter strešico, ki „stoji uvijek nad ^uu . . . i mjesto jera“. Geitler je ta znaka zaznamoval tudi v tisku do fol. 24 ^bb, potem pa je to opustil, „jerbo se način njihove jednostavne i dosljedne porabe iz onih 48 strana dovoljno i tačno dokučiti može“. Temu ugovarja P. Lang l. c. str. 50 na podlagi Geitlerjevega faksimila ter nahaja tudi še gravisu podoben znak. Še dalje je šel Jagić, Glagol. pis'mo str. 235 v transskripciji svojih dveh faksimilov 12 ^aa in 12 ^bb, kjer razlikuje kar sedem različnih znakov: navzgor in navzdol obrnjeno strešico, navzgor in navzdol obrnjeni polukrog, zaokrožen krepki spiritusni znak večje in manjše oblike ter gravis. Da pa to ne odgovarja resnici, najlepše kažete Jagićeva faksimila, ki sta napravljena po fotografiji. Čuditi se moramo, kako je mogel Jagić to vse tako videti. Jagićeva navzgor obrnjena strešica n. pr. 12 ^aa 3 i. dr. je popolnoma jasni krepki spiritusni znak v podobi kota, to isto je reči o navzgor obrnjenem polukrožku ib. 11, nasprotno pa sta navzdol obrnjena polukrožka različne oblike 12 ^bb 7 in 9 jasni oglati strešici. Jagićev okrogli spiritusni znak n. pr. 12 ^aa 4 in tudi drugod je na faksimilu oglat, a 12 ^aa 15—16 se gravisu podoben znak transskribira le enkrat z gravisom, dvakrat pa z okroglim krepkim spiritusnim znakom itd. Taka transskripcija znakov, kakor jo podava Jagić, je popolnoma brez pomena in more zavesti le v zmotne predstave. Naloga trans-

skripcije nikakor ni podavati kopije raznih pisnih oblik takih znakov, tako rekoč i oblikovno reproducirati rokopisno stanje. Paleografski gre gotovo za določitev tipičnih oblik, v transskripciji pa predvsem za analizo grafičnega pomena v poštev prihajajočih znakov. Če je kaj spiritusni znak, ga smem transskribirati z običajnim spiritusnim znakom, pa naj ima paleografsko obliko kakršnokoli. Razpravljanje o tem spada v paleografski opis. Tej zahtevi se je Jagić bolj približal v izdaji zografskega kodeksa, kakor sledi že iz njegovih besed str. VII: „Vocalibus in codice signa varia superposita sunt, quod saepissime fit ubi vocabulum a vocali incipit, verum etiam in mediis vocabulis ubi duae vocales sese excipiunt posterior signo notata est. Equidem in editione praeter apostrophum, qui omissam vocalem indicat, ut in *s'cezo*, duo signa, spiritum scilicet asperum et semicirculum, adhibui, quorum genuinam formam in speciminibus scripturae contemplari licet.“ Vendar je zašel Jagić v transskripciji tega rokopisa zopet v drugo napako, da je po trditvi N. K. Grunskega, ki je s te strani proučeval original, izvel neko pravilnost nadvrstnih znakov, ki je ni v rokopisu (prim. N. K. Grunskij, Priloženije k „Očerki po istorii razrabotki sintaksisa slav. jazykov“, Jurjev 1907, str. 257 sl.).

V kodeksu evhologija in v odlomku imamo pri znakih nad črkami po mojem mnenju opraviti le z znakom apostrofa in različnimi oblikami obeh prvotnih grških spiritusnih znakov. Pri sledečem pretresu se bom opiral seveda v prvi vrsti na faksimilia in sicer najpreje Jagićeva, kot najnatančnejša, dasi je posnetek proti originalu menda nekaj zmanjššan, kar potrjuje dejstvo, da je razdalja med dvema vrstama na njih manjša nego na Geitlerjevem posnetku.

Da se poleg nadvokalnih znakov nedvomno nahaja tudi apostrof, čeprav je izražen s strešico, ki bi se jo lahko zamenjalo s podobnim nadvokalnim znakom (vendar je zlasti desna stran navadno nekaj vpognjena), se razvidi iz slučajev kakor: Jag. fcs. 12 a 10 *arhierēi* (s strešico nad *rh*),¹ 12 b 2 *dnesb* (s strešico nad *dn*), Geitl. fcs. 4

¹ Prim. Srezn. fcs. XIV b levo 1–2 *patriar̄sēh̄*.

vsegda (s strešicama nad *vs* in *gd*), 16 *vsěhъ* — 17 *vsě* — 24 *vsěmb* (s strešicami nad *vs*), 20 *egda* (s strešico nad *gd*, prim. 4 *vsegda*), Geitl. ed. VIII *pokaetsę* (s strešico nad *ts*), Srezn. fcs. XIV *a* desno 22 *k tebě* (s strešico nad *kt*), XIV *b* levo 13 *vsěhъ* — 15 *vsę* — 20 *vsěko* — 24 *vseleněi* — XIV *a* levo 5 *vsego* (s strešicami nad *vs*) in XIV *b* levo 9—10 *diptuha* (z jasnim sledom strešice nad *pt* ob okrnjenem začetku). Vporaba tega znaka ter njegov razvoj iz grškega, nekako vejici podobnega ali iz lomljene linije sestojčega apostrofnega znaka sta popolnoma jasna in v obeh spomenikih enaka. Duktus znaka n. pr. v zografskem ali Assemanijevem kodeksu je od opisanega različen ter se približuje v obeh imenovanih rokopisih navzdol vzbočeni liniji (prim. fcs. zogr. Jag. ed. II 17 *vsě* in Ass. Geitl. Alb.-slav. 14 *kto*).

Nadvokalne znake na faksimilih iz odlomka in kodeksa evhologija imamo vseskozi le na začetnih vokalih, oziroma vokalnih pismenkah, v sredi besed pa na vokalnih pismenkah, ki slede za vokali, torej isto stanje, kakor ga je za zografski rokopis ugotovil Jagić (gl. gori). Ker velja to za naša rokopisa kot pravilo, tako da drugje praviloma ni znakov (na začetku besed na Jagićevih posnetkih 38 slučajev, na Geitlerjevem 24 in na Sreznjevskega 48, sredi besed po vokalih na Jagićevih posnetkih 39 slučajev, na Geitlerjevem 18 in na Sreznjevskega 52), mislim, ni potreba navajati posameznih primerov. Gre le za to, koliko je različnih tipov teh znakov v obeh rokopisih in kaj predstavljajo. Na nekih mestih je še jasno spoznati obris starega grškega krepkega spiritusnega znaka (n. pr. Jag. fcs. 12 *a* 7 nad *o* i. dr. pod., Geitl. fcs. 16 nad *℞* ter Srezn. fcs. XIV *b* desno 6 nad *i* in *e* i. dr. pod.). Sicer pa imamo običajno na ta znak se naslanjajočo obliko v podobi ostrega kota, ki se je v brzini pisave lahko še dalje izpremenila ter zadobila celo tudi poševno lego, kakor sem že gori opisal, tako da se zdi napisan gravis. Da pa je to res isto, dokazuje identična raba n. pr. Jag. fcs. 12 *a* 16 na vezniku *℞* enkrat ostri kot, enkrat gravis, ali bolje poševna črta z debelejším koncem (piko) na vrhu (v Jagićevi transskrip-

ciji obakrat spiritus asper). Isto razmerje pa je ib. 15 tudi glede sredine besed, kjer stoji na drugem *a* v — *aago* ostri kot, pri *uboēvša* pa na začetku in na *ē* poševna črta (v Jagičevi transskripciji na *a* in *u* spiritus asper, na *ē* gravis). Kar po vrsti so kratke poševne črtice v identični rabi na Jag. fcs. 12 *b*. Od teh vrst znakov pa je gotovo razlikovati obliko znaka v podobi navzdol obrnjene strešice in na nekih redkih identičnih mestih poševno od leve na desno navzgor potegnjeno, akutu podobno črtico z debelejším koncem (piko) na vrhu (prim. Jag. fcs. 12 *a* 9, 11 in 14 *ijud*-, kjer je na prvem mestu na *ju* najbrže strešica, na drugem je poševna črta popravljena v strešico, a na tretjem je jasna poševna črtica, v Jagičevi transskripciji pa je vseskozi strešica). Prehod med strešico in na desno vsmerjeno črtico lepo kaže znak nad *ju* Jag. fcs. 12 *a* 3. V primeri s prvo vrsto znakov se stavijo zadnji na Jagičevih posnetkih le na pismenki za *jē* in *ju* (7 slučajev z *jē*, 4 slučaji z *ju* brez izjeme). Na Geitlerjevem posnetku stoji na edinem *jē* tako isto strešica (z *ju* ni v poštev prihajajočega slučaja). Slučaj z *a* v v. 15 ni jasen. Na posnetkih Sreznevskega, ki pa niso fotografično natančni, ker so le litografična kopija, je zopet na vseh nahajajočih se in v poštev prihajajočih *jē* in *jō* le strešica (5 slučajev z *jē* in 9 slučajev z *jō*). Od drugih vokalov razen *i* imamo le redke posamezne slučaje s strešico in sicer enkrat XIV *a* desno 19 na *o* (pravzaprav skupno nad spredaj stoječim *ɐ* in sledočim *o*, torej negotovo, spominja na apostrof) in enkrat XIV *b* desno 2 na *u*, kjer sta napisana oba sestavna dela črke še narazen. Drugi slučaji z *u* kakor XIII *a* desno 10, XIV *b* levo 10, 15 in ib. desno 6 so negotovi. Neko izjemo tvorijo znaki za *i*. Tu je pač kakih 12 več ali manj jasnih slučajev s strešici podobnim nadvokalnim znamenjem na začetku ali sredi besed; vendar je zelo mogoče, da bi slika na podlagi originala, oziroma natančnega posnetka le izgledala drugače. Za to bi govoril slučaj XIV *b* levo 26, kjer spominja strešica na stari krepki spiritusni znak (spiritus asper). Rešitev tega vprašanja moram seveda prepustiti vpogledu v original, oziroma natančnejši posnetek.

Na stvari bi to bistveno itak nič ne izpremenilo, ravno tako ne kakor n. pr. z druge strani trditev Geitlerjeva, da stoji strešica „uiek nad $\mathfrak{A}$ “, pa navaja zato primere kakor *kožjō*, *moljō*, a v tekstu je včasih natisnjeno *jō* s kotu podobnim znakom (prim. str. 3, v. 23). Ako je v resnici eno in drugo tako v originalu (vemo pa za nedostatke izdaje), tedaj so to v kodeksu s stališča njegovega nedvomnega grafičnega pravila le izjeme, pisne pomote, ki so tem bolj mogoče, ker odlomek in kodeks predstavljata sicer v tem oziru še jasen sled starine, vendar pa sta že oba enako na potu sekundarnega izpreminjanja in nerazumevanja prvotnega stanja. To zadnje se zlasti vidi pri drugi vrsti nadvokalnih znamenj. Njih izvor je že mnogo bolj zabrisan nego onih prvih, vsekako pa ne more biti dvoma, da pri strešici nimamo opraviti morda z grškim znakom cirkumfleksa, temveč z znakom grškega šibkega spiritusa (*spiritus lenis*), ki se je pisal prvotno narobe od krepkega z vodoravno črto, vprto v sredo navpične od leve strani. Sled takega duktusa se morebiti nahaja Srezn. fcsn. XIV *b* levo 2 na *a* v kratici *apléhъ*, kar bi spominjalo na enako pisavo v kijevskih odlomkih pri *apostolu* III *a* 20 ali *apostolъ* IX 19. Prehod prvotne oblike znaka v strešico bi bil v naših spomenikih paralelen k prehodu krepkega spiritusnega znaka v ostri kot, a iz reduciranega duktusa obeh znakov sta nastali poševni črtici z debelejšimi vrhnjimi konci (pikami), podobni akutu in gravisu; vendar pa sta liniji, kjer sta zategnjeni, praviloma nekaj vpognjeni, a redukcija imenovanih oblik obojnih znakov gre lahko še dalje, kar velja vse popolnoma enako za oba naša rokopisa.

Razlikovanje med krepkim in šibkim spiritusnim znamenjem je že samo po sebi verjetno, ima pa tudi že na slovanskih tleh v najstarejši glagolski pisavi, kakor jo še predstavljajo kijevski odlomki, svoj jasen odmev, kar je tem tehtnejše, ker so odlomki prevod iz latinščine. O tem sem podrobno razpravljal v „Razpravah“ I, str. 156 sl. Tam sem pokazal, da se začetno *e* redoma piše z znakom za *spiritus lenis*, začetno *o* pa z znakom za *spiritus asper* in sicer s starimi oblikami obeh znakov. Poleg tega pa stoji

tudi na začetnem *jě* v enem iz obeh nahajajočih se primerov znak za spiritus lenis kakor na *e* (v drugem slučaju ni nobenega znaka). Znak za spiritus lenis je končno le še na *a* v besedah *apostolъ* in *anhelъ*. V sredi besed je raba spiritusnih znakov na vokalnih črkah po vokalih še redka. Mislim, da smo ne le opravičeni, nego da naravnost moramo zvezati pojave rabe nadvokalnih znakov v naših obeh rokopisih z nedvomno odgovarjajočo rabo spiritusnih znakov v kijevskih odlomkih. Ideja rabe je tu in tam popolnoma identična. Prepalatalizacija pri vokalih se zlasti na začetku ter predvsem pri *ǣ* in *ǣe* izraža z znakom za spiritus lenis, vokali brez prepalatalizacije kakor *ǣ* pa se zaznamujejo z znakom za spiritus asper. Kar se tiče drugih nadvokalnih znakov, med njimi tudi strešici podobnega znaka v kijevskih odlomkih (prim. na *jě* III b 13—15 *blaženijjě radī mōčenicě tvoejě felicity*), jih je treba seveda oddeliti od spiritusnih znakov in strešica v evhologiju in v odlomku nima nič opraviti s strešico na kijevskih listih. Da li pa so to naglasna in kvantitetna znamenja, v katerih naj bi se zrcalil starovisokonemški sistem zaznamovanja naglasa in kvantitete, kakor to trdi Vondrák tudi v drugi izdaji „Vergleichende slavische Grammatik“ (Göttingen 1924, str. 220 sl.), je vprašanje za se in zahteva še vedno svoj novi pretres, ki ga hočem izvršiti o kaki prihodnji priliki. Omenim naj le še mimogrede, da je Vondrák enako kakor znamenja na kijevskih listih razlagal tudi nadvokalne ali nadzlogovne znake v brižinskih spomenikih, kar pa se pri podrobni analizi izkazuje kot nepravilno in kar sem, upam, pojasnil v Časopisu za slov. jez., knjiž. in zgod. IV, str. 175 sl.

Razen v kijevskih odlomkih, sinajskem odlomku službenika ter sinajskem evhologiju se iz starocerkvenoslovanskih glagolskih spomenikov spiritusni znaki vporabljajo še v zografskem in Assemanijevem evangeliju, ohridskem in t. zv. macedonskem odlomku. Naj so znaki po obliki že zelo obledeli in sovпали, vendar je povsod še vidna ista ideja prvotne vporabe na začetnih vokalnih črkah in vokalnih črkah po vokalih. Zadnje v najstarejši dobi morda

niti ni še bilo, ker se razvitek vrši naraščajoče v tej smeri. Glede zografskega evangelija je Jagić ugotovil dvojni znak „spiritum asperum et semicirculum“, ki se pišeta na samoglasniških črkah na začetku besed in sredi besed po vokalih (v transkripciji k faksimilnim drobcem v Glagoličeskoje pis'mo str. 232 sl. se poslužuje več znakov), toda o kakem razlikovanju v rabi obeh znakov ni govora. Grunskij je sicer l. c. trdil, da se v kodeksu še tu in tam nahajajo ostanki najstarejših oblik spiritusnih znakov, kakršni so v kijevskih odlomkih in v grških rokopisih VIII.—IX. stol., tudi kar se tiče pomena njih rabe, se zdi Grunskemu, da je spiritus lenis najbrže označeval, kakor se izraža, mehkost, spiritus asper pa trdost v izgovoru početnih samoglasnikov, vendar pa pravi, da je vporaba teh znakov v kodeksu že precej mehničnega značaja, pri čemer so sovpadli znaki, ki so bili prvotno po obliki različni, zato se je tudi njih prvotni pomen izgubil. Vsekako bi bilo treba pod novim vidikom, ki ga otvarjata naša dva rokopisa v zvezi s kijevskimi odlomki, še enkrat pregledati original kodeksa. Po faksimilih pri Jagiću se ne da napraviti nobenega trdnega zaključka, lahko se pa reče, da so znaki že precej enolični, če tudi se še jasno pozna zelo kratko zarisani ostri kot krepkega spiritusnega znaka; razen tega ni v duktusu teh znakov nobene enakosti z našima dvema spomenikoma.

Glede nadvokalnih znakov v Assemanijevem evangeliju opozarja Jagić na Črnčičevo razpravljanje o tem v uvodu k izdaji (str. XIV sl.). Že iz tega pa sledi, da si Jagić teh znakov ni ogledal, oziroma da mu njih raba ni postala jasna, kajti Črnčič misli, da zaznamujejo naglas, pa v svrhu tega navaja razne besede s čakavsko intonacijo, kar je poleg drugega faktičnega gradiva na vsem pretresu najdragocenejše. Da znamenja na vokalih tudi v Assemanijevem evangeliju nimajo nič opraviti z besednim naglasom, za to bi ne bilo potreba izgubljeni niti besede. Vendar naj omenim, da se to jasno vidi tudi iz Črnčičevih primerov (pregledal je kodeks od petega do osemnajstega lista): izvzemši silno redke slučaje, ki jih pa moramo, ako niso po-

mote, po svoje in zopet drugače pojasniti, ima vsa druga velika množina navedenih primerov nadvokalna znamenja na začetku besed ali pa sredi besed po predhodnem vokalu. Zanimivo je, da je glede oblike znakov Črnčič ugotovil zopet le dva glavna tipa, ki ju izraža z znakoma za *gravis* ter *spiritus asper*. Jagić, ki podava v Glagoličeskoje piš'mo kos Geitlerjevega tretjega faksimila (iz „Die alban. u. slav. Schriften“), piše v transskripciji poleg obeh Črnčičevih znakov še navzgor in navzdol obrnjen polukrožek. Če se pa dotična mesta pogledajo na faksimilih i pri Jagiću i pri Geitlerju, se vidi, da ni nobene razlike med znaki n. pr. na začetnem *i* v Jag. fcs. 4, v. 5 (Geitl. fcs. III/7) *isplniti* (pri Jagiću navzdol obrnjeni polukrožek) ter znaki Jag. ib. 8 (Geit. ib. 10) na *a* (pri Jagiću *gravis*), na *i* (pri Jagiću mali *spiritus asper*) ter na *o* in končnem *i* v *ostrii* (pri Jagiću obakrat navzgor obrnjen krožek). Kakor pri transskripciji fragmenta iz evhologija, oziroma tudi zografskega kodeksa, moramo tudi tu izreči svoje začudenje, da se je Jagić dal od neke pretirane tendence, v transskripciji kopirati znake originala, zavesti tako daleč, da je brez zmisla za pomen, razvoj in obliko znakov uvajal celo v natis transskripcije oblike, ki nimajo v originalih nobene podlage in vtemeljitve. Črnčič je stal v tem oziru resnici bliže. Splošni vtis po faksimilih pri Geitlerju in Črnčiču (Račkega litografiran faksimile znake opušča), je, da lahko še zasledimo obliko ostrega kota, da pa je po večini pred nami bolj ali manj poševen in zelo kratek *gravis*. Ni-li pa vendar tudi tu še sledov starine na podobje naših dveh rokopisov ter recimo tudi zografskega kodeksa, na to vprašanje mora odgovoriti nova študija teh znakov v Assemanijevem evangelistarju. Že sedaj pa se gotovo lahko reče, da kaže ta kodeks proti našima spomenikoma novejši, mlajši lice.

O nadvokalnih znamenjih v ohridskem odlomku evangelistarja Jagić (Glagol. piš'mo 132 sl.) ter Sreznevskij (Drevnije glagol. pamjatniki str. 74 sl.) ne govorita. Pač pa razlikuje Jagić v transskripciji svojega faksimila tri oblike nadvokalnih znakov, znak za *spiritus asper* ter navzgor in navzdol obrnjen

polukrožek. S svojega stališča moram tudi tu ugovarjati. Jaz nahajam na Jagićevem posnetku, ki je mnogo bolj čist in jasen nego temna dva pri Geitlerju v „Die alban. und slav. Schriften“, le ene vrste znak in sicer iz oblike kota za spiritus asper razvito, iz močne pike izhajajočo in malo navzgor zaokroženo kratko črtico. Zanimivo je, da je tudi Sreznevskij tako kopiral znak za svoj litografski posnetek, ki je po vsebini kos prvega Geitlerjevega faksimila. Le na enem mestu nad *i* prehaja pri Sreznevskem pika kakor bi v strešico, kar bi bilo uvaževati pri gori rečenem o *i* s strešico v sinajskem liturgičnem odlomku. Najbrže bo to tam res vzrok nenatančnosti litografirane kopije ali litografskega posnetka. Tudi Grunskij, ki je na novo izdal odlomek (v „Izvēstijh“ petrograjske akademije znanosti 1906, XI, 4, str. 157 sl.), je uvel v transskripcijo rokopisa v prvi vrsti navzgor obrnjeni polukrožek kot običajni znak in še le v drugi vrsti okrogli spiritus asper. Na str. 162 pravi izrecno, da ima nadvokalni znak ponajveč poluokroglo obliko, torej poznejšo. Razen tega dalekosežnega sovпада prvotno različnih spiritusnih znakov pa je najti v ohridskem odlomku še drug pojav poznejšega stanja, da stoji namreč nadvokalni znak le na Ψ in Ξ in sicer predvsem Ψ (Ψ je sploh samo trikrat vporabljen kot število). Tako nimajo n. pr. *ě* v Jag. fcs. 13, v. 5 *znamenie* ter *jq* v ib. 9 *věru-jōšte* ali *e-o-ju* v Grun. ed. 20—21 *edin* o oboju že nobenega znamenja nad seboj.

Za t. zv. mecedonski list nimam na razpolago Iljinskega izdaje s faksimilom odlomka (Pamjatniki staroslav. jazyka I 6). Puščajoč na strani Sreznevskega litografski posnetek XII se hočem sklicevati le na posnetek pri Jagiću, Glagol. pis'mo (štev. 7). Vporaba je ista kakor sicer. V transkripciji faksimila se Jagić poslužuje peterih znamenj, navzgor in navzdol obrnjenih polukrožkov ter znakov za spiritus asper (okrogli), gravis in akut. Jaz nahajam le dva tipa nadvokalnih znamenj in sicer več ali manj kratki poševni malo zaokroženi črtici, ki se končujeta v močno piko in katerih ena ima smer k piki od desne na levo navzgor, druga pa od desne na levo navzdol. Prvo je jasno spiritus asper ter

stoji redno na *i* (vseskozi šestkrat $\mathfrak{z}$), v čemer je opaziti že poznejšo črto. Drugi tip znamenja pa je spoznati na posameznih primerih kakor *e*, *jē* *a* in *jō* (enkrat brez znaka). Poleg zelo poznih črt v pisavi nadvokalnih znamenj, vidimo tedaj tu le še neko razlikovanje v njih stavljanju nad vokalne črke.

V primeri z vsemi drugimi starocerkvenoslovanskimi glagolskimi spomeniki z nadvokalnimi znaki zavzemata tedaj, kakor smo videli, sinajski evhologij in odlomek liturgiarja svoje posebno mesto. Izvor znamenj in njih pomen sta jim vsem prvotno ista, ali od te prvotnosti se je ta ali oni spomenik na ta ali oni način že oddaljil. I glede množine oblik teh znamenj i glede njih razpredelbe bodisi pod vidikom starosti paleografskega razvitka znamenj in njih grafične uporabe, bodisi pod vidikom individualnih piščevih črt, pa tvorita naša rokopisa enoto, umljivo le pod premiso iste roke.

$\mathfrak{z}$ — $\mathfrak{Z}$ — $\mathfrak{r}$. V „Razpravah“ (I str. 159 sl.) sem že podrobno razpravljal o prvotnem zmislu teh treh glagolskih pismenk za *i*. Tudi one tvorijo lepo in dobrodošlo sredstvo za spoznavanje starosti in individualnosti pisarske šole, kateri pripada ta ali oni glagolski spomenik. Že za kijevske odlomke so se dale ugotoviti poleg starih tudi neke posebne črte. Na začetku besed je še vedno le izjemoma $\mathfrak{z}$ (ok. 10 slučajev proti ok. 90) in sicer samo pri kratici *ism* — *isu* ter pri prefiksu *is-* — *iz-*. Po vokalih tudi še ni $\mathfrak{z}$, običajno je $\mathfrak{r}$. Pač pa je zadnje v kijevskih odlomkih silno razvito tudi po kozonantih, kar je, kakor je zaslediti še v odlomkih samih, že poznejše stanje in kar je po mojem mnenju (prim. Razprave I 163) vpliv češko-slovaškega jezika. Kodeks evhologija in odlomek liturgiarja vporabljata znake za *i* medsebojno popolnoma enako; pri tem kažeta oba še v obče sledove starejše veljave, posebno pa je zanimivo, da spominjata v nekih podrobnostih na kijevske odlomke. Glede primerov se sklicujem seveda predvsem na faksimilia. I v evhologiju i v odlomku imamo po faksimilih $\mathfrak{Z}$ le na začetku besed. Znak $\mathfrak{r}$ je na faksimilih le v kratici $\mathfrak{r}\mathfrak{r}$ (Geitl. fcs. 1, Srezn. fcs. XIV *a* levo 3, XIV *b* levo 18,

ib. desno 2) ter enkrat Srezn. fcs. XIV *b* levo 23 $\overline{\text{w}}\overline{\text{p}}$. Tudi kijevski odlomki pišejo samo $\overline{\text{w}}\overline{\text{p}}$ (n. pr. tab. III levo 10 itd.) ter praviloma $\overline{\text{w}}\overline{\text{p}}$. Naj je zadnje v odlomku liturgiarja tudi le morda slučajno napisano, o kratici se to ne da trditi, ker nahajamo to pisavo tudi sicer skoro konstantno, n. pr. Geitl. ed. p. 10—11 (5 *b* 19, 6 *a* 9, 10, 19) i. dr. ter Srezn. ed. I *a* 3, 7, 8, I *b* 4, 11, 23. V pisavi $\overline{\text{w}}\overline{\text{p}}$ je videti nedvomen moravizem.

Prava domena znaka $\overline{\text{p}}$ je v odlomku in v kodeksu v zvezi z $\overline{\text{e}}$ kot izrazu za *y*, kakor se to vidi iz primerov s prvotnim *y*. V tem oziru stoji tedaj evhologij proti kijevskim listom, v katerih se *y* izraža s pomočjo $\overline{\text{z}}$, že na poznejšem stališču, ki je nastalo najbrže radi tega, ker se je z ene strani $\overline{\text{p}}$ pisalo po vokalnih znakih, z druge pa je $\overline{\text{z}}$ prihajal vedno bolj v veljavo kot pretežni izraz za *i* sploh. $\overline{\text{p}}$ po vokalih je v odlomku zabeleženo v izdaji Srezn. ed. I *b* 1—2 *primi* ter ib. 7 *mytoimъca*. Sicer se v naših dveh spomenikih piše po vokalih $\overline{\text{z}}$, kar je poznejša črta, ki je v kijevskih odlomkih še ni. Tudi na začetku besed se $\overline{\text{z}}$ pojavlja preko meje kijevskih listov, vendar pa na zanimiv način še vedno s sledom starejšega stanja baš v zmislu kijevskih odlomkov. Na faksimilih iz evhologija imamo namreč $\overline{\text{z}}$ na začetku pri kratici *is* (Geitl. fcs. 1), pri prefiksu *is-* — *iz-* (trikrat), pri besedi *istinъnumu*, za veznik *i* (7 slučajev, med njimi dvakrat *i* pred *s*) ter za acc. pron. *i* (pred *s*). Na faksimilih iz odlomka pa stoji $\overline{\text{z}}$ na začetku pri imenu *ioaně*, prefiksu *iz-*, besedah *istiny* in *imě* ter za veznik *i* (10 slučajev, med njimi trije pred *s*—*z*).¹ Kratica *is* z $\overline{\text{z}}$ se nahaja v odlomku na prvem nefaksimiliranem listu (I *b* 23). Kijevski odlomki v zvezi z našima dvema spomenikoma jasno kažejo, da se je ime *Ἰησοῦς* moralo že prvotno pisati z $\overline{\text{z}}$. To potrjujejo tudi podatki Jagićevi o pisavi imena v evangelijih v indeksu k

¹ Srezn. fcs. XIV *a* levo 2 stoji v majuskulnem nadpisu od *vъ* oddeljeno napisano *inq*. V tem pa nimamo slučaja z začetnim *i*, ker spada drugo k prvemu in je vse skupaj kratica za *vъ tainq*, kakor sem pokazal že gori.

marijanskemu kodeksu (str. 521 pod *Isusъ*). Taka pisava je umevna, ker gre ne le za neslovansko osebno ime z izgovorom povsem neprejetiranega ali neprepalatiziranega *i* na začetku, temveč še za posebno sveto ime, pri katerega tedanjem grškem izgovoru se ni hotelo nič izpreminjati. To je moglo potem povleči za seboj še pisavo *ъ* pred drugimi *ъ*, posebno morda še vsled sorodnosti znakov in radi tega lahke asociacije. Ali je tudi pisava *ioaně* z *ъ* prvotna, je težje dokazati, nemogoče ne bi bilo, saj se je fonetično-ortografski princip vpošteval pri tujih izrazih in zlasti imenih tudi sicer, kakor sem pokazal v Razpravah I.

ъ — *ь*. O grafično-fonetičnih zadevah, tičočih se prvotnih redukcijskih vokalov v sinajskem evhologiju, razpravlja pod novjšimi vidiki A. Leskien (Arch. f. slav. Phil. XXVII, str. 30 sl.). Odlomek, na katerega se Leskien ne ozira, kaže v vsem popolnoma identično stanje. Na koncu besed sta *ъ* — *ь* v kodeksu po starem pravilno ohranjena (str. 37). Tudi v odlomku imamo n. pr. trinajst pravilnih slučajev lokalne in instrumentalne končnice *-mb* in le na enem, štirinajstem, mestu stoji pri Sreznevskem na listu I b 24 v glagolskem natisu *-mъ*, v cirilski transskripciji pa *-mb*. Verjetno je seveda le zadnje.¹ Sicer sta za pisca evhologija in odlomka redukcijskega vokala v posebno slabi poziciji že onemela, v posebno jaki pa prešla v polna vokala *o* — *e*. Ako je znak za redukcijski vokal izpuščen, ga običajno nadomešča apostrof. Pri tem je to opazati zlasti pri gotovih maloštevilnih glasovnih skupinah (str. 31), n. pr. v odlomku pri oblikah zaimkov *vsъъ* in *vsěкъъ* (Srezn. fcsn. XIV b levo 13, 15, 20; ib. 22 *vsěкъъ* je brez apostrofa) ali tudi glagola

¹ Srezn. ed. I a 6 *o* je predlog napisan kot kratica, toda ib. I b 25 *otъ*. V sestavi stoji pravilno Srezn. ed. I b 10 *otъъъъъъъ* poleg ib. 6 *otъdanie*. Enako je v kodeksu (prim. Lang 1890, str. 25 in 52). K ortografiji sestav z *ot* — *otъ* prim. W. Schultze, Zur kirchenslavischen Orthographie (Festschrift A. Bezzenberger, Göttingen 1921, str. 144 sl.). Iz drugih predlogov, oziroma prefiksov, ki so bili že prvotno brez redukcijskega vokala na koncu prim. v odlomku Srezn. ed. I b 5 *iz glъbiny* poleg ib. XIV b levo 7 (*iz*)*drědъno*. Temu enako beremo tudi v kodeksu n. pr. Geitl. ed. p. 156 *izdraě*.

vseliti (Srezn. ib. 24). Razen tega prim. še Srezn. XIV *a* desno 22 *k tebě* in Lesk. l. c. *k tomu* z apostrofom nad *kt*. Geitl. fcs. 4 in 18 stoji apostrof celo nepotrebno nad *gd* v *vseġda* in *egda*. K Srezn. fcs. XIV *b* levo 1 *otciħ* brez apostrofa prim. Lesk. l. c. in P. Lang 1888, str. 15—16 *konca* z apostrofom in brez apostrofa ter *otčstvo* z apostrofom nad *tč*. Od nadomestil s polnim vokalom je nadomestilo z *o* po Leskienu (str. 36—37) v splošnem redko; v odlomku takega sluġaja ni, paġ pa jih je veġ z *e*: Srezn. fcs. XIV *a* levo 3 *prědložei* (Lesk. 36 *sřtvorei*, *hořdei*, Lang 19 *polořej*, *prělořej* itd.), Srezn. ib. 4, Lesk. l. c. *agneck*, Srezn. ib. *neporoġen* (prim. *-en* Lang 17), Srezn. XIV *b* levo 5 *pravedně* (Lesk. l. c. *pravedněm*), Srezn. XIV *a* desno 25 *umeršiiħ*, XIV *b* levo 6 (*u*)*meršem*, ib. 10 *umeršiiħ*, ib. 15—16 *umeršeję* (Lesk. l. c. *umeršeję*, gl. o tem še doli), Srezn. ed. I *b* 5—6 *priemšję* (Lesk. l. c. *vřzem*), ib. 24—25 *dnesnii den* (Lang 16 *den* in v tvorbah iz *den*). Ako je od obojnega, opuščanja in nadomeščanja redukcijskih vokalov, v kodeksu veġ sluġajev nego v odlomku, je to pri razliki obsega samo ob sebi umevno. Važno pa je to, da gre pri obeh za bistveno popolnoma isti okvir obojnega pojava.

Preglas redukcijskih vokalov pod vplivom sledeġega zloga, posebno prehod *ь* v *ъ* pred sledeġim trdim zlogom, naj je njega razlaga že taka ali drugaġna (prim. Vondrák, Altkirchslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 258 sl., 260 sl.), je našel Leskien v evhologiju izredno pravilno izveden (str. 32 sl., 39 sl.). To isto je v odlomku. Prim. sufiks *-ьnъ* Srezn. fcs. XIV *a* desno 2, 24, XIV *b* levo 24 *slovesьnoję* (Lesk. 33 *slovesьnoe*), XIV *a* desno 3 *beskv(ъ)ьnoję* (Lesk. ib. *skvrъnъny*), XIV *b* levo 7 (*iz*)*drěđno* (Lesk. ib. *sněđno* i. pod.), ib. 12 *prěslavьnyħ* (Lesk. ib. *glavьno* i. pod.), ib. 19 *pravověьnoe* (Lesk. ib. *věьny*), Srezn. ed. I *a* 10 *studьnaa* (gl. gori), ib. I *b* 23 *křstьnymъ* (Lesk. ib. *křstьnoe*), sufiks *-ьskъ* v Srezn. XIV *a* desno 15 *mirьska(a)go* (Lesk. ib. *morьskoe* i. pod.), sufiks *-ьstvo* v Srezn. XIV *b* levo 19, 21 *episkъpъstvo*, *popъstvo*, *diěkonъstvo* (Lesk. 34 *děvъstvo*, *ženъstvo* i. pod.), sufiks *-ьda* v Srezn. ed. I *a* 8 *opravъdana* (Lesk. ib. *pravъda*)

proti (tu iz evhologija že ne bom navajal odgovarajočih primerov) Srezn. XIV *b* levo 4 *ispovedbnicehъ*, ib. *postbnicehъ*, ib. 5 *pravedbně* (radi *e* je *ъ* seveda le po tradiciji), ib. 8 *prěslavněi*, Srezn. ed. I *b* 4 *blōdbnicъ* ali tudi ib. 12 *vrshovbnčago*, ib. 25 *dbnesbnii* (radi *e* le po tradiciji), Srezn. fcsn. XIV *b* levo 16 *světlě* (Lesk. 36 *světlě* prim. doli), ib. XIV *a* levo 1 *prěložennъ*^{d ju}, Srezn. ed. I *a* 13 *gorccě*. Ib. I *a* 7 *mytolmъca* (Lang 15 *konъca* i. pod.) je lahko ali po stari tradiciji ali pa radi sledečega še mehkega *c*. Srezn. fcsn. XIV *a* desno 4 *molъby* (Lesk. 34 *cělъba*) pa je morda, kakor misli Leskien str. 39 za take slučaje, radi občutljivosti glasu *l* za mehki izgovor pred palatalnimi vokali in daljšega ohranjenja takega izgovora. V Srezn. XIV *b* levo *tělesněi* je narobe *ъ* za *ъ* pred mehkim zlogom, ali baš to isto *tělesněi*, naj se razloži tako ali drugače, piše poleg *světlě* tudi evhologij (Lesk. 36).

Preglas *ъ* v *ъ* pred mehkim zlogom imamo Srezn. fcsn. XIV *a* desno 13 *krъvъ* (Lesk. 35 *ljubъvъ* i. pod.). V ib. 25 *umerъšiъhъ*, ib. XIV *b* levo 6 *umerъšemъ*, ib. 10 *umerъšiъhъ*, ib. 15—16 *umerъšeje*, Geitl. ed. p. 23 *umerъšeje*, p. 105 *umerъšaago*, p. 106 *umerъšiimъ* itd. stoji *ъ*, kakor kaže *e* v korenu, le še po stari tradiciji. Pa tudi če bi se *e* drugače razlagalo, bi bil mogel *ъ* ostati, ker je bilo za pisca evhologija sledeče *ъ* že trd glas (gl. doli). Na vsak način pa je poudariti v obeh spomenikih konstantno se nahajajočo enako fonemo in morfemo *umerъšъ*. Ako beremo v glagolskem natisu Srezn. ed. I *b* 10 *otvrъzъša*, je to pač tiskovna pomota, kakor se vidi iz cirilske transskripcije ib. *otvrъzъša* ter iz enake pisave te participialne oblike ib. 4—5, 7, 9 in 12—13. Tudi v evhologiju pridrže te oblike pred sledečim mehkim zlogom vedno *-ъšъ* (Leskien str. 35).

Prepoziciji *съ* in *къ* ohranjata po Leskienu 35 vedno *ъ*, preglas pa se javlja pri *въ*, oziroma *въ-* in *въz-*, vendar pravi Leskien l. c., da o konsekventni izvedbi ni govora, slučaji z *въ*, *въ-*, *въz-* pred sledečim mehkim zlogom so zelo pogosti. Analogno stanje je v odlomku. Tudi tu nahajamo poleg Srezn. ed. I *a* 3 *vnidъ въ храмъ*, ib. I *b* 17 *въ три*

lica, ib. 24 *vb dñestnii denb*, Srezn. fcsn. XIV *a* desno 12 *vb čaši*, ib. 16 *vb žiznb*, najbrže tudi ib. 25 *vb (věř)* na drugih mestih še Srezn. fcsn. XIV *a* desno 20 *vb pričestie*, ib. XIV *b* 16 *vb městě*, ib. 26 *vb čistotě*, Srezn. ed. I *a* 2 *vniti*. Dva slučaja nista povsem jasna. Srezn. ed. I *a* 1 *vb ... r ...* je morda dopolniti *vb sty hramb* (gl. doli). Razbrati se tudi ne da mesto Srezn. fcsn. XIV *a* desno 18—19 *vb b(ědro)stb za eis vřstv*, kar se tako popolnjuje po cirilskih tekstih; pisava sama bi evhologiju ne nasprotovala, kjer so isti slučaji (Leskien str. 35—36). Prefiks *vřz-* imamo v odlomku vedno pred trdim zlogom (Srezn. fcsn. XIV *a* desno 8 ter ib. ed. I *b* 3, 9 in 21. Preglas pa kaže *prědb* v sestavi: Srezn. fcsn. XIV *a* desno 7 *prědbležęšteję* proti ib. levo 3 *prědbložei*. *Sb* in *kř* ostajata tudi v odlomku: Srezn. ed. I *b* 7 *smirivřsasę* ter ib. I *a* 4 *kř crkvi*.

K slučaju v korenu kakor Srezn. ed. I *b* 9 *vřzřpiřbřša* prim. Lesk. 35 *vřzřpiemř*. Poleg starega Srezn. ed. I *a* 9 *slbzy*, ib. I *b* 13 *proslbziřbřša sę* stoji, ako je pravilno brano ali tiskano, tudi ib. I *b* 4 *slbziřbřšjř*. Ker je v predhodni vrsti najbrže *slbzy* (prim. Lesk. 34 *slbza*), je to lahko pomota v pisavi. Sicer so pa taki slučaji tudi v evhologiju, prim. Leskien str. 36. Ostali slučaji z *ř—b* v korenu (Srezn. fcsn. XIV *b* desno 6, ib. XIV *a* levo 5, ib. desno 15, ib. ed. I *b* 19 in 24) se ne vpirajo ne tradiciji, ne zakonu preglasa. Posebe naj omenim še Srezn. fcsn. XIV *b* levo 1—2 *patriarřsěhř*. Ako je Srezn. ed. I *b* 19 *řbci* (prim. Lesk. 36, 40 *řbci*), se nahaja tako po starem tudi v evhologiju *narřbci* (Lesk. 36). Tudi pri sonantnem *r* je v evhologiju in v odlomku pravilo seveda že pisava z *ř*, med tem ko so n. pr. kijevski listi v tem oziru še mnogo natančnejši. Iz odlomka prim.: Srezn. fcsn. XIV *a* desno 21 *řvřřšenie*, Srezn. ed. I *b* 10 *otvřřřřša*, ib. 11—12 *vřřhovřnéago*. To isto je tudi pri sonantnem *l*, dasi se v kodeksu tu in tam nahaja kako *b* po *l* kakor n. pr. *isplbneniě* 8 *a* 8 in *isplbnř* 17 *a* (Vondrák, Altkirchslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 175). V odlomku se pri Srezn. fcsn. XIV *b* desno 4—5 *dlřžřni* žal baš znak po *l* ne more natančno spoznati ali je *ř* ali *b*; moglo bi biti tudi *ř*. Iz kodeksa navaja Leskien l. c. 38 že obi-

čajno *dlžēnē*, kar bi, razume se, poleg morebitnega *dlžēni* v odlomku ravno tako malo govorilo za različnost obeh rokopisov, kakor v kodeksu samem poleg *isplēneniē* na isti strani *isplēnenē* i. pod.

Druge vrste preglas v evhologiju je prehod *ь* v *ѣ* po šumevcih *š—ž*, le na koncu po *ž* je ohranjeno *ь* (prim. Leskien str. 31 sl.). Ravno tako je v odlomku: Srezn. fcs. XIV *a* levo 3 ter ib. XIV *b* desno 2 *našѣ*, Srezn. ed. I *b* 18, 23 *našѣ* proti Srezn. fcs. XIV *a* desno 11, 14 *prěložѣ*, sicer pa ib. XIV *b* desno 4 *dlžēni*, ib. 3, ib. levo 24, ib. XIV *a* desno 3, 25 *služѣbъ* (prim. Lesk. 32 *našѣ*, *-ložѣ*, *dlžēnojѣ*, *služѣba*). Srezn. fcs. XIV *a* desno 16—17 *věč(ьnъ)jѣ* (Lesk. *věčēnē*) bo najbrže brati z *ь*. Otrjenju *šѣ* v *šѣ* stoji grafično nasproti, da se po *š* in podobnih glasovih po stari tradiciji praviloma piše *jѣ* (Vondrák, Altkirchenslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 379, Leskien str. 39), kar je v tem svojem nasprotju posebno reliefno za presojo enake grafike v obeh naših rokopisih. Iz odlomka prim. Srezn. fcs. XIV *a* levo 6 *časjѣ*, ib. XIV *b* desno 3, 6 *našjѣ*, Srezn. ed. I *b* 5 *slъzivъšjѣ*, ib. 6 *priemъšjѣ* (Vondrák l. c. *časjѣ*, *našjѣ*, *ubočъšjѣ* se i. pod.). Prim. še Srezn. ed. I *b* 4 *blъdnicjѣ*, Geitl. ed. p. 66 *črъ cju* i. pod.

Pred *j* je *ѣ* v evhologiju (prim. Lang 31, Vondrák, l. c. 235 sl.) običajno označen z *i*, le v zvezi z *ju* ali *i* je pravilo *ь*, dasi so pri *i* tudi izjeme. Enako nahajamo v odlomku vseskozi *ie* (osem slučajev), štirikrat *sijѣ* in enkrat *siję*, nasprotno pa Srezn. fcs. XIV *a* levo 1 *prě loženѣ*. Poleg trikratnega *iě* v domačih besednih tvorbah (je še petkrat *diěk-*) bremo enkrat XIV *a* desno 15 *izlбѣ se* (prim. XIV *b* levo 17 *siěetѣ*), toda tudi v evhologiju so tu izjeme, n. pr. Vondrák l. c. *nasilbѣ*, *krestbēnē* i. dr. Pred *i* imamo v odlomku le *i* in sicer v dveh domačih izrazih Srezn. ed. I *b* 13—14 *prědaniū* in ib. 24—25 *dъnesъniū* ter dveh tujih fcs. XIV *b* levo 9 *marīi* in ib. 24—25 *kaθolikīi*. Zadnje je tudi v kodeksu tako, prim. Vondrák l. c. *evъpraksiū*, *fetronīi* i. pod. Kar se pa tiče drugih dveh *īi*, jih moramo smatrati pač tudi v odlomku za izjemo, ki je radi malega obsega

odlomka slučajno brez pravih pendentov z *b*. Prim. take izjeme tudi v kodeksu: Vondrák l. c. *raspětii, sii, piite* i. dr. Govorimo lahko tedaj tudi tukaj o enakem stanju.

Kontrakcija samoglasnikov, zlasti v deklinaciji zložene adjektivne oblike. O tem podaja Lang l. c. str. 36 sl. za kodeks nastopno sliko (navajam le padeže, ki se nahajajo tudi v odlomku): *a*) v gen. sing. prevladujejo oblike na *-aago*, *b*) v loc. sing. je pravilo *-ěmъ*, *c*) v instr. sing. je pravilo *-ymъ*, *d*) v gen.-loc. plur. je pravilo *-yhъ*, toda *-iihъ* in le izjemno *-ihъ*, *e*) v dat. plur. je pravilo *-ymъ*, toda *-iimъ*, *f*) v instr. plur. je navadno *-ymi* poleg tudi nahajajočega se *-yimi*. Temu popolnoma odgovarja odlomek: prim. ad *a*) Srezn. fcs. XIV *a* desno 20 *staago*, ib. 15—16 *mirъska(a)go* (*a* je predpolagati radi prostora, gl. doli), Srezn. ed. I *b* 11—12 *vrъhovъněago*, *b*) Srezn. fcs. XIV *b* levo 10, 13 *stěmъ*, *c*) ib. XIV *a* desno 14 *stymъ*, Srezn. ed. I *b* 23—24 *krstnymъ*, *d*) Srezn. fcs. XIV *b* 12, 14 *styhъ*, ib. 12 *prěslavnyhъ*, Srezn. ed. I *a* 5 *styhъ* poleg ib. 5—6 *ugoždbšiihъ*, Srezn. fcs. XIV *a* desno 25 *umeršiihъ*, ib. XIV *b* levo 10 *umeršihъ*, *e*) ib. XIV *a* desno 18 *priemljqštiimъ*, *f*) Srezn. ed. I *a* 6—7 *dobryimi*. K temu je treba še dodati, da je nom.-acc. sing. v evhologiju praviloma kontrahiran (prim. Vondrák, Altkirchslav. Gramm.² 479 in 237), a to je najti tudi v odlomku: Srezn. fcs. XIV *a* desno 6 *sty*, ib. XIV *b* levo 22 *svšteny*. Narobe je v kodeksu redoma *priimi* (Lang 30) in tako tudi v odlomku (Srezn. fcs. XIV *b* desno 2 ter Srezn. ed. I *b* 1—2). Prim. gori nekontrahirano *-ii-*. V grafično-fonetičnem oziru je opozoriti na priljubljeno pisavo *a* po *a* v obeh spomenikih (prim. Lang 35 ter Srezn. ed. I *a* 10 *studъnaa*, ib. I *b* 14 *pokaani*...). Sicer se *ja* in *a* po palatalnih soglasnikih izraža seveda v obeh spomenikih kakor v drugih glagolskih rokopisih z *ě*. Imperfekt *běhomъ* (Srezn. fcs. XIV *b* desno 4) je pač prvotno, kakor priča tudi v kodeksu 2. sing. *bě* in 3. plur. *beše* (Lang., Konjug. 12).

Sc. V evhologiju je še vseskozi *sc* (Vondrák, Altkirchslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 308). V odlomku imamo za to tudi primer, kateremu lepo odgovarja slično

mesto v kodeksu: Srezn. fcsn. XIV *b* levo 24—25 o *stěi kaθolikii, apo scēi crkve*, Geitl. ed. p. 44 *vъ stěi tvoei kato-likii, i aplъscēi crkve*. Razlike med obema mestoma ne gredo preko meje možnosti razlik v enem in istem kodeksu. O *θ—t* v glagolskih spomenikih sem razpravljal v Razpravah I 143 sl. Tukaj mi žal ni mogoče ad hoc preučiti vprašanja zastopstva *θ* v celem našem kodeksu. Zato bi bilo potreba tudi druge kritičnejše izdaje nego je Geitlerjeva. T za *θ* sem našel pri površnem pregledu še na l. 75 *b natanomъ diа Nāθav*. Po analogiji drugih glagolskih kodeksov ni pa seveda nikakor izključeno, da se nahaja v kodeksu na kakšnem mestu tudi *θ* ali še celo kak drug refleks za to. Vsekakor ni to nobeno bistveno nasprotstvo (prim. Ass. 14 *t, 7 θ* i dr.)

L' po labialih. Tako zvani epentetični *l'* se v evhologiju še silno redko opušča (prim. Lang 42 sl.; Vondrák, Altkirchslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 322 sl., 329 sl). Disimilacijski slučaj kakor particip praet. pass. *blagoslovenъ* (Geitl. p. 30 *bl̄gvena* itd.) stoji zase ter ga je ločiti od drugega opuščanja epentetičnega *l'* (prim. Vondrák, str. 324 in 329). Isti particip nahajamo enako tudi v odlomku Srezn. fcsn. XIV *b* levo 8 *bl̄gvenēi*. Nasprotno imamo z epentetičnim *l'* v obeh spomenikih zanimiv primer Srezn. ed. I *b* 2—3 *drevlbnemu*, Geitl. ed. p. 129 *drevlbnjumu* (prim. v ruskem cirilskem tekstu po Sreznevskem str. 259 *дрѣвнѣмъ*, rus. *drevnij*). — Obliko *drevlbnemu* v odlomku proti *drevlbnjumu* v kodeksu je smatrati pač za starejšo. Ali je v evhologiju Geitl. ed. p. 86 *nbs̄nōmu* morfološki enaka pronominalna tvorba, je dvomljivo. Lang, Dekl. 55 misli na pisno pomoto. Za to bi govorilo, da imamo ne le sicer, temveč celo še na istem listu Geitl. ed. p. 87 *nbs̄nōmu*. V obče pa take oblike niso nemogoče, ker jih poznamo poleg pravih zaimkov (prim. Srezn. fcsn. XIV *b* levo 5 *vsēkomъ*) in števnikov (prim. Srezn. ed. I *b* 17 *edinogo*) tudi sicer pri *štuždb, malъ* „pauci“ in „drugih redkih, posebno svojilnih pridevniki“ (Miklošič, Vergl. Syntax der slav. Sprachen, 2. Abdr., str. 132). O *mъnogъ* prim. Vondrák

Altkirchenslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 463 ter n. pr. v brižinski konfesiji *inoga mnogoga* poleg *nepraudnega* v tretjem brižinskem spomeniku.

S tem pa sem zašel že na polje morfologije. Tu kažejo na enotnost jezika obeh spomenikov sledeče črte. Na prvem mestu stoji pač dialektološki in rokopisno znana oblika imperativa Srezn. ed. I a 8 *daždi*. Miklošič, Vergl. Wortbildungslehre, str. 89 je mogel to obliko navesti le iz našega odlomka¹ ter *otbdaždi* iz Mihanovičevega paterika, spomenika bolgarske recenzije XIII. stol., ki ga je Mihanović podaril Miklošiču (prim. Lex. palaeoslov. p. XVII).² O. Wiedemann, Beiträge zur altbulg. Conjugation, str. 10 je našel *daždi* poleg mesta v odlomku le še v evhologiju in sicer obliko na -*ždi* sploh 77krat in le dvakrat *viždb*. V oceni Wiedemannove razprave opozarja Jagić na to, da je oblika na -*ždi* omejena le na en star spomenik (Arch. f. slav. Phil. X 173). To isto je trdil Lang, Konjug. str. 7—8 (prim. še 52) ter naštel 68 -*ždi* poleg trikratnega *viždb*. Tudi Vondrák, Altkirchenslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 497 navaja -*ždi* le iz evhologija ter l. c. str. 25 naravnost poudarja: „Auffallend ist der ständige Gebrauch des Imper. *дажди*“. Zanimivo pa je, da se je krog spomenikov s -*ždi* vendar razširil še za enega in sicer za bolonjski psalter, v katerem beremo dva-

¹ Miklošič ima pri obliki kratico „sin.“, na koncu med „Abkürzungen“ pa te kratice ni. Zato je R. Brandt v ruskem prevodu Miklošičeve knjige izpremenil „sin.“ v v „Joan. Sin.“ (Sravnitel'naja morfologija slav. jazykov, Moskva 1884, vyp. I, str. 114). To pa je, kakor pojasnjuje med „Sokraščeniija“ in kakor ima tudi Miklošič med kriticami, Joannes Sinaita, bolgarski rokopis XV. veka bivše dunajske dvorne knjižnice, pa je popolnoma nedopustno, domnevati ga pod „sin.“, kar more biti le naš odlomek, ker je prvič Miklošič to vporabil med starocerkvenoslovanskimi spomeniki kot „die liturgie von Sinai“ (prim. Altsloven. Formenlehre in Paradigmen, Wien 1874, str. XIV) in ker je navedena, v spomenikih zelo redka oblika res tudi v odlomku.

² Kje se ta paterik sedaj nahaja, mi ni znano. Svoj čas sem se radi njega obrnil na Jagića, pa mi ni vedel nič odgovoriti na to vprašanje.

krat *viždi* in enkrat *uvěždi* (prim. V. Ščepkin, Boloňskaja psal'tyr', Izslėd. po russ. jaz. 1906, II 4 str. 227, Vondrák, l. c.) in kateri je bil pisan v bližini Ohrida. Gotovo pa je dejstvo, da poznata v tako redkih spomenikih nahajajočo se obliko s *-ždi* iz starocerkvenoslovanskih le naša dva, močen in neoporečen dokaz dialektične enotnosti jezika, v zvezi z vsem drugim pa tudi enotnosti odlomka z evhologijem kot ene knjige.

V participu praet. act. I glagolov na *-i-* imamo v evhologiju običajno še starejšo krajšo obliko, le izjemoma se nahaja tudi daljša na *-ivъ* (prim. Lang, Konjug. 13—14). S takim stanjem soglaša tudi odlomek. Prim. Srezn. XIV a desno 11, 14 *preložъ* (Lang l. c. *položъ, vložъ*), Srezn. ib. levo 3 *prědložej* (Lang l. c. *prěložej*), Srezn. ed. I a 5—6 *ugoždъšiъ* (Lang l. c. *ugoždъ*). Poleg tega pa imamo kakor pri korenskem glagolu Srezn. ed. I b 9 *vъzъpivъša* (Lang, Konjug. 23 *vъzъpivъšaago*) v posameznih primerih že tudi pri glagolskih tvorbah, izvedenih z *-i-*, končaj *-ivъ*: Srezn. ed. I b 7 *smirivъša sę* (prim. Lang, Konjug. 14 *potvorivъ*) ter ib. I b 4—5 in 12—13 *slъzivъšjъ — proslъzivъša sę* (prim. Lang. l. c. *ugasivъ*).

Poleg nominativa plur. masc. participa praes. act. na *-e*, ki se v evhologiju še praviloma nahaja (prim. Vondrák, Altkirchslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 452) in ki je tudi v odlomku zastopan (prim. Srezn. fcsn. XIV b desno 4 *sъšte*), imamo glasovno enako obliko tega participa v obeh spomenikih tudi za nominativ sing. neutr. ter v indeklinabilni rabi, kar oboje Vondrák l. c. navaja le iz supraselskega kodeksa. O prvem pravi, da je sploh sporadično, o drugem pa se l. c. str. 608 sklicuje na Scholvin, Beiträge zur Declination in den pannonisch-sloven. Denkmälern des Altkirchenslav. (Arch. f. slav. Phil. II 553), ki to zopet pretežno beleži iz istega kodeksa. V naših dveh spomenikih je oboje že prav navadno in v enaki rabi. Za nominativ sing. neutr. prim. Srezn. fcsn. XIV b levo 19—20 *episkъstvo pravověrnъnoe, pravęšte*, Geitl. ed. p. 158 *edinъstvo bžstva, vъ trehъ sęšte upostasehъ, nesъmēsъno prěbъdъšte*. T. zv. gerundij prim. Srezn. fcsn. XIV b desno 1 (majuskulni nadpis) *molъ svla-*

čēšte se, Srezn. ed. I b 22 (majuskulni nadpis) *m̄ tva čēlu-
jōšte¹ krstē*, ib. I a 1 (majuskulni nadpis) *m̄ tva egda hotēšte,
v̄ (h)r(am̄) v̄niti*. V kodeksu prim. obema vrstama slučajev
enako v majuskulnih nadpisih Geitl. ed. p. 31 *mō v̄bzima-
jō*

šte trapezō, ib. p. 35 *mōl na voiskō idōšte*, ib. p. 68 *mōl
lēžjōšte na loži*, ib. p. 22 *mōl egda hotēšte sēti* ter ib. p. 24
mōl egda hotēšte vinogradē saditi. Nahajamo pa tako in-
deklinabilno rabo participa v kodeksu tudi v tekstu, n. pr.
Geitl. ed. p. 74 *gī is hē bže našē, povelēvy i suhorōkumu
v̄stati po srēdē s̄bora, židōšte slovesi*.

Iz aoristnih oblik naj navedem obliko za drugo in
tretjo osebo na -tē: Srezn. ed. I b 2 (2 pers. sing.), ib. 15
(3 pers. sing.), Lang, Konjug. 23 *prijētē*, Srezn. ed. I b 16
(2. pers. sing.) *prēdastē*, Lang, Konjug. 52 *dastē*.

Enako rabo perfekta prim. Srezn. ed. I b 26 *otē ne-
priēzniny raboty izbavilē esi*, Geitl. ed. p. 143 *priobēštīlē esi
pl̄ti i kr̄ve est̄stva tvoego* (gl. Vondrák, Altkirchslav. Gram-
matik, 2. Aufl., str. 585).

Da imamo od atematičnega glagola *vēd-* v 1. os. praes.
le v odlomku štirikrat tudi sicer ne posebno pogosto (iz-
vzemši supraselski kodeks) nahajajočo se obliko Srezn. ed.
I b 4, 6, 8, 11 *vēdē*, ne pa tudi v evhologiju, je pač slučaj,
ker je v evhologiju ta oseba zastopana itak le enkrat po
Geitl. ed. p. 142 *ispovēm̄* (gl. Lang, Konjug. 53). Wiedemann,
Beitr. zur altbulg. Conjug. 5 navaja sicer Geitl. ed. p. 100
dvakratno *vēm̄*, ali to je bolje smatrati z Langom l. c. za
1. os. plur. Obliko *vēdē*, samo ali v sestavah, je naštel
Wiedemann l. c. str. 7 na 71 mestih, med njimi 57 v su-
praselskem kodeksu. Od ostalih oblik tega glagola je v
odlomku še 2. oseba praes. Srezn. ed. I b 1 *vēsi* (za kodeks
gl. Lang, Konjug. 53).

Izmed deklinacijskih oblik naj omenim dubleto v ge-
nitivu plur. osnov. na -o- *grēh̄* (Srezn. fcs. XIV b desno
7) ter *grēhov̄* (Srezn. fcs. XIV a desno 19, Srezn. ed. I b
6). Ravno tako se oboje in sicer oboje večkrat nahaja v

¹ -št- je tu še brez ligaturnega znaka ѡ.

kodeksu (prim. Lang, Dekl. 9). O obliki na *-ovъ* sem razpravljal v študiji „Oblike po osnovah na *-u-* v starocerkvenoslovanskih spomenikih“ (Zbornik filol. i lingv. studija A. Beliću, Beograd 1921, str. 90 sl.). — Samostavnika *lice* in *dělo*, ki pripadata v supraselskem kodeksu osnovam na *-es-* (gl. Vondrák, Altkirchenslav. Grammatik, 2. Aufl., str. 437) imata v našem odlomku in v kodeksu evhologija oblike osnov na *-o-*: Srezn. fcs. XIV *b* levo 17 gen. sing. *lica*, Srezn. ed. I *b* 17 nom. plur. *lica* (enako v evhologiju, gl. Lang, Dekl. 27) ter Srezn. ed. I *a* 7, Lang, Dekl. 38 instr. plur. *děly*. Pri *dělo* so v kodeksu po Langu tudi neke oblike po osnovah na *-es-*. Obliko osnov na *-es-* nahajamo v odlomku le Srezn. ed. I *b* 18 loc. plur. *nbse(hъ)*, Lang, Dekl. 38 *nebesehъ*. — Končno naj navedem še iz padežnih oblik osnov na *-ū-* lokal sing. Srezn. fcs. XIV *b* levo 25, Lang, Dekl. 39 *crkve*.

Z leksikalne strani je podal kratko karakteristiko jezika sinajskega evhologija Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache (2. izd., str. 274 sl. in 252 sl.). Na prvem mestu navaja besede, ki kažejo še na najstarejšo dobo stare cerkvene slovanščine. Od njih imamo v odlomku tudi *bratrъ* (Srezn. fcs. XIV *b* levo 1), *vъsbъ mirъ* (Srezn. fcs. XIV *b* levo 5), *nepriězninъ* (Srezn. ed. I *b* 25), *mytarъ* (Srezn. ed. I *b* 3) in prim. še po drugem mestu *mytoimъcbъ* (Srezn. ed. I *b* 7) ter *popъ* (Srezn. fcs. XIV *a* desno 8, 17, ib. levo 2, XIV *b* levo 10). Natančne paralelne analize slovarnega gradiva obeh naših spomenikov ni mogoče podati, ker še nimamo izčrpnega seznama besed kodeksa evhologija, ki ga moremo pričakovati o priliki nove kritične izdaje vsega spomenika, kodeksa in odlomka. Še bolj reliefna pa bo seveda slika, kakor bomo poznali tudi odgovarjajoče cirilske ter grške tekste. Vendar naj omenim glede razmerja med spomenikoma v tem jezikovnem oziru na zanimivo, v obeh se nahajajočo dubletu *životъ* (Srezn. fcs. XIV *a* levo 4, Lang, Dekl. 10) — *žiznъ* (Srezn. fcs. XIV *a* desno 16, Lang, Dekl. 5) ter na substantiva verbalia i. pod. za abstraktne pojme v odlomku, od katerih se razen dveh vsi nahajajo tudi v evhologiju (Lang, Dekl. 22—26) in ka-

tere do malega obravnava Jagić v „Entstehungsgeschichte“, kakor se je lahko prepričati po besednih seznamih koncem knjige. Ti izrazi so: *вздыханіе* (Srezn. ed. I b 3), *дрзновеніе* (Srezn. fcs. XIV a desno 21–22), *мо́ченіе* (Srezn. ed. I b 24), *оставленіе* (Srezn. fcs. XIV a desno 19), *оско́женіе* (ib. 23), *отѣданіе* (Srezn. ed. I b 6), *покаані(е)* (ib. 14), *причѣстіе* (Srezn. fcs. XIV a desno 20), *свѣршеніе* (ib. 21) ter *спасеніе* (ib. 16). Med Langovimi primeri ni le dveh, *възглагошеніе* (Srezn. fcs. XIV b levo 6) ter *предѣложеніе* (ib. XIV a levo 1). Oba ta dva izraza pa stojita v nadpisih ter imata specialen liturgičen pomen (grški *ἐκφώνησις* in *πρόθεσις*). Končno prim. še v obeh spomenikih pomensko dvojico kakor *služba*, pisano *služba*, *λατρεία* (Srezn. fcs. XIV a desno 3, 24–25, XIV b levo 23–24, desno 3, Lang, Dekl. 29) ter *rabota* *δουλεία* (Srezn. ed. I b 26, Lang l. c.). Za še nadaljnje primerjanje in ocenjevanje besednega zaklada lahko posluži seznam besed iz odlomka, ki ga podavam doli po tekstu, toda že na podlagi navedenega se lahko reče, da imamo tudi tu popolno enakost obeh spomenikov pred seboj.

Vsebina in sestav kodeksa. Po vsebini odgovarja, kakor sta pokazala že Geitler in Sreznevskij, glagolski sinajski evhologij današnjim cirilskim trebnikom, odlomek pa cirilskim služebnikom. Dandanes sta te dve knjigi v pravoslavni cerkvi oddeljeni ena od druge, pa jima je definicija n. pr. po K. Nikol'skega, Kratkoje obozrēnije bogoslužebnyh knig pravoslavnoj cerkvi (Sanktpeterburg 1864, str. 6 in 44) sledeča: „V Trebnikē izlagajutsja svjaščennodējstvija i molitvoslovija, kotoryja nazyvajutsja trebami, i sovershajutsja po nuždē, potrebnosti odnogo ili nēskol'ko lic, vo vremja, opredēljajemoje obstojatel'stvami jihъ žizni.“ „Služebnik (zaključajet) v sebē činy, poslēdovanija i samyja služby obščestvennago Bogosluženija s tēmi molitvoslovijami, kotoryja postojanno ili čašče drugih čitajutsja ili pojuťsja pri obščestvennom Bogosluženiji.“ V nasprotju s sedanjim stanjem pa je prvotno obojno, t. j. vsebina i služebnika i trebnika, pripadalo eni knjigi, ki se je zvala grški *εὐχολόγιον*, kar je tedaj razumeti v širšem zmislu nego da-

našnje „evhologij“, ki se vporablja izključno za „trebnik“. Prim. P. I. Šafařík, *Stručný přehled liturgických kněh církve řecko-slovanské* (Čas. mus. král. česk. 1862, XXXVI 293 sl., 296 sl.). Oboje je spojeno tudi še pri I. Goaru, *Evchologion sive Rituale Graecorum* (Paris 1645, Bonn 1647, Benetke 1730). Obžalovati je, da se niso dovršile, kakor vse kaže, študije A. Dmitrijevskega o grško-slovanskem evhologiju, o katerih poroča v „otčetu“ „Putešestvije po Vostoku i jego naučnyje rezul'taty“ (Kijev 1890 iz „Trudy“ kijevske duhovne akademije 1889). Izdal je dosedaj, kolikor vem, le „Evchologion IV veka Serapiona episkopa tmuitskago“ (Kijev 1894) ter „Opisanije liturgičeskikh rukopisej hranjaščihsja v bibliotekah pravoslavnago vostoka. T. I. *Третья*. Č. 1. Pamjatniki patriarših ustavov i ktitorskije monastyrskije tipikony“ (Kijev 1895). Prim. Arch. f. slav. Phil. XIII Suppl. str. 132, XVII 312 in XVIII 606.

Ohranjeni glagolski sinajski kodeks evhologija je po Geitlerjevem opisu v resnici le druga polovica prvotnega mnogo obširnejšega kodeksa. Pergamentne lege, kvaternioni (le zadnja je kvinion), imajo namreč številčno označbo, katerih prva je 8, iz česar sledi, da se je izgubilo na začetku devetnajst kvaternionov ali 152 listov; pa tudi za konec se ne ve, koliko je še sledilo, razen tega manjkata v sredini dva kvaterniona (27—28) ali 16 listov. Ohranili so se tedaj le kvaternioni 21—26 ter 29—33 in na zadnjem 34. mestu en kvinion, vsega 106 listov. Ker spada okrnjeni vsebinski začetek v kodeksu, „officium aquae benedictae in sanctis Theophanis“ (Geitler ed. p. XII), v cirilskih trebnikih „Poslědovanie velikago osvjaščenija svjatyh bogojavlenij“ (citirano po moskovskem trebniku iz l. 1761), nedvomno v trebnik¹, „Zapovědi *styhъ ѡбъ*“ proti koncu kodeksa na l. 102 a — 105 b pa odgovarjajo običajnemu koncu (izzemši še koledarski dodatek) v trebnikih „Iz nomokanona nužnejših pravil izjavenije“ (enako 1761 in 1855), moremo reči, da moramo z vštetimi 16 listi v sredini, ki so gotovo

¹ V trebniku, tiskanem l. 1855. na Dunaju za grbsko cerkev, se omenjeni obred nazivlje bistveno enako kakor v izdaji iz l. 1761.: *Poslědovanie ѡsštenija vody styhъ bogojavlenij*.

tudi pripadali trebniku, pripisovati gotovo preko 121 listov delu trebnika v kodeksu, torej približno polovico prvotnega rokopisa. Ako primerjamo sinajski kodeks ter današnji cirilski trebnik, vidimo, da v kodeksu — ne oziraje se seveda na red obredov ali identičnost posameznih molitev — marsikaj od obredov cirilskega trebnika manjka. To isto je reči v primeri z rokopisnimi cirilskimi trebniki, kolikor jih poznamo po raznih opisih. Toda v določitev prvotnega sestava glagolskega in posebe sinajskega glagolskega trebnika se tu ne morem vpuščati. Za primer naj opozorim le na kratko, da je po Geitl. ed. 6 *b mol nadъ vodojъ staago prosvěštenie, glema vъ okrině crkvъnēmъ* ter ib. 7 *a mol na postrizenie vlasomъ otročęte* ter po opisih nekih južnoslovanskih cirilskih trebnikov XIV. stol. kakor srednjobolgarskega svetogorskega Zajkovskega (prim. Period. spisanie LXXI 156 sl.) ali macedonsko-srbskega Verkovičevega (prim. Starine X 275 in Južnoslov. filolog I 72 sl.), v katerih

Prim. molitev pred potapljanjem križa v vodo in blagoslavljanjem vode pri Geitlerju in v trebniku iz l. 1761.:

Geitl. ed. p. 10—11

cir. trebn. 1761 (l. por v.)

Prikloni $\bar{g}$ uho tvoe . i poslušaj nasъ . izvolivy vъ e-
rdaně kr'stiti sę . i svę vo-
dy siję . bl̄gvi v'sę ny . a
vlęjōšteję pokloneniēmъ tvo-
ihъ vyi . obrazъ rabotě . i sъ-
podobi ny napl̄niti sę .
stynę tvoeję . vъkušenie-
mъ vody seję . i da bōdetъ na-
mъ $\bar{g}$ vъ icēlenie d̄si i tēlu .
v . Ty bo esi stōba naša . i te-
bē slavъ vъsylaemъ ocju '.

Prikloni $\bar{g}$ di uho tvoe, i usly-
ši ny, iže vo Jōrdanіe kr̄ titi sja
izvolivyj, i v̄stivyj vo-
dy bl̄goslovi vsēhъ nasъ, iže
preklonenіēmъ svoeja vyi,
naznamenajuščihъ rabotnoe vo-
braženіe:
i spodobi nasъ ispolniti sja
v̄s̄če ija tvoego, vody seja
pričaščenіēmъ, i da bu:etъ namъ
 $\bar{g}$ di vo zdravіe duši i tēla.
Vozglašenіe: Ty bo esi v̄s̄ččenіe
naše,
i tebē slavu i bl̄godarenіe i poklo-
nenіe vōzsylaemъ, . . .

V Trebniku iz l. 1855 je tekst identičen z izdajo iz l. 1761.

obeh je pred „bogojavljenijem“ obred krsta (v drugem neposredno), zelo verjetno, da se je vsaj obred krsta nahajal na izgubljenem začetku glagolskega trebnika. Po l. 11 b ter 71 a sledita prazni strani, v prvem slučaju se pričanja potem nova, posebna skupina molitev, v drugem je presledek med homilijo in molitvami spovednega obreda. Vse ohranjeno iz kodeksa do incl. „zapovedi“ pa pripada glagolskemu trebniku.

Prvo polovico sinajskega evhologija je tedaj lahko mogel tvoriti del knjige, ki se danes zove služebnik in ki na prvem mestu vsebuje tri liturgije, katere se služijo v pravoslavni cerkvi, sv. Ivana Zlatousto, sv. Vasilija Velikega in Gregorja I., t. zv. „liturgija preždeosvjaščennih darov“ *литургия των προηγιασμένων* (prim. Nikol'skij l. c. str. 9, Šafařík l. c. str. 296). Kot primer naj navedem starotisk Božidara Vukovića in ieromonaha Pahomija iz l. 1519 (Benetke)¹ ali pa rokopisni atoški (Pogodinski) služebnik XIII. stol. (prim. Russ. filol. věstnik 1904, t. LII, str. 210). Temu odgovarja tudi ohranjeni glagolski liturgični odlomek s Sinaja. Prvi list tvori očitvidno začetek služebnika. Po opisu Sreznevskega l. c. 244 zavzema prvo polovico prve strani velik okvir, tekst pa vsebuje *mltva egda hotěšte vь(sty)(h)r(amъ) vьniti*, t. j. molitev pri vhodu v cerkev, ki je Sreznevskij ni mogel najti v nobenem drugem služebniku (l. c. 257 sl.). Pač pa uči L. Mirković, Pravoslavna liturgika II 58 (Sremski Karlovci 1920) pri opisu liturgije Ivana Zlatousto in Vasilija Velikega, da govorita duhovnik in dijakon pri vhodu k oltarju *vnidu vь domъ tvoi...*, kar bi bil citat iz ps. V 8—13. V odlomku se strinja s tem le začetek molitve in tudi to le s ps. V 8: Srezn. ed. I a 3—5 *Гі vьnidq vь hramъ tvoi · poklonějō sę kъ crkvi stěi tvoei mlvami styhъ tvoihъ*; sin. ps. V 8 (ed. Geitl. p. 6) *vьnidq vь domъ tvoi: poklonjō sję vь crkvi stěi tvoei vь st(r)asě tvoemъ: gī...* Nadaljevanje molitve v odlomku do I b 10 spominja na mesto v homiliji spovednega obreda v sinajskem evhologiju fol. 69 b 13—23: Srezn. ed. I a 5 — I b 10 *ugoždъšūhъ* (scil. *styhъ tvoihъ*) *tebē o vьka*.

¹ Nahaja se v ljubljanski licejski knjižnici.

*dobryimi děly · pomilui me ġ · i daždi mi ġ · očima moima
služby točiti · da simi omýjō studēnaa děla · ēže ty samē vēsi
vlko · prīmi me · ēko že priēto drevlbnemy mytarju vždy-
hanie i s(lužy?) · vědě ġ blōdēnicjō služivšjō iz glōbiny srca.
I priemšjō otōdanie grēhov. Vēdě ġ mytoimēca · Smiri-
vša se · i opravēdana · vědě ġ razboinika vžvprivša ġ i
tēm glasom otvōzva rai . . . Geitl. ed. p. 129 my že čēda
dobraa děla sētēžēšte, porevnuem, drevlbnjumu blōdēnumu
snu, iže pokaaniem otvōza dvōri crstva · drevlbnjumu raz-
boiniku · drevlbnii blōdēnici · drevlbnjumu mytarju · iže edi-
nojō otōstōplē zla, potom ne vžvrati se na tožde.*

Drugi in tretji list odlomka pa tvorita skupen kos pergamentne lege, od katerega vsebuje prvi list grški in cirilski znane molitve iz liturgije sv. Ivana Zlatoustu in sicer molitve pri izvrševanju darovanja. Prim. poleg Srezn. 262 sl. še n. pr. iz opisa Vostokova rokopisov Rumjancovskega muzeja (str. 604) N° 399 služebnik XIV. stol. ruske recenzije.¹ Grški tekst je Sreznevskij povzel iz Ch. Bunsena knjige „Hyppolytus und seine Zeit“ II 555 sl.: B. Bazyllii et Chrysostomi liturgiae collatae (Lipsko 1853).

¹ Prim. prvo molitev iz odlomka:

Srezn. fcsn. XIV a desno
1—7
*Paky prinosim^o tebē sl(o)-
vesnujō sijō · i beskv(r)-
nōnjō službō · i molim^(o)
ti se · i molbbj dēm^o · i p(ro)-
sim^o · i tebē se molim^o · pos^(o)
li dħ^o tvoi sty na ny i n(a)
předlēžēštejē dary sijē ./*

cir. služ. rus. XIV. stol. (Vost.
N° 399)

*ješčē prinosim^o ti slo-
vesnuju siju beskvbr-
nōnuju službu molim
tja i mili sja dējem^o i pro-
sim^o niz^oposli
dħ^o tvoi styi na ny i na
předlēžaščaja dary sija.*

Drugi list omenjenega pergamentnega kosa pa na obratni strani naravnost imenuje Vasilija ¹mo ⁸sta ¹vasi
^dprē ^{ju}ložēn^o hlē, ki jo je Sreznevskij l. c. 267 res tudi našel v nekaterih starih rokopisnih služebnikih v liturgiji Vasilija

Velikega pa tudi v grškem originalu.¹ Prvo polovico strani pred navedeno molitvijo zavzema velik okvir, znak, da se tu pričenja nov del knjige. To potrjuje tudi prva stran lista, ki ne nudi le zaključne molitve *mol svlačeš se*, nahajajoče se po Sreznevskem tako isto v cirilskih služebnikih, ne pa tudi v grškem tekstu, temveč je ostala druga polovica strani prvotno tudi prazna. Tako imamo tedaj v odlomku iz službenika na I *a—b* vhodno molitev še z začetkom druge molitve I *b* (na koncu) *m tva čeljušče krstě*, potem so na II *a—b* molitve pri izvrševanju darovanja pač iz liturgije sv. Ivana Zlatousta ter končno na III *a* zaključna molitev, na III *b* pa nov del knjige začenjajoča molitev iz liturgije Vasilija Velikega (po Sreznevskem I, c. 245 iz dodatkov). Iz tega in iz konteksta pa se še vidi, da si lista II in III nista sledila neposredno drug za drugim, temveč da so med njima izpadli najbrže vsi notranji listi kvaterniona. Kot neko potrdilo bi moglo služiti to, da se nahajajo molitve, odgovarjajoče molitvam na I, II, v Vukovićevem službeniku na dveh listih in da sledi tu do konca liturgije Ivana Zlatousta še deset listov, pa bi to po obsegu nekako odgovarjalo ispadu med II—III kot krajnjima listoma kvaterniona. Da ne nahajamo na rokopisu številčne označbe kvaterniona kakor v kodeksu, je umevno, ker je list II po dolgem obrezan. Kako je s tem v originalu na I, I, po opisu Sreznevskega ni jasno; tam je mogel biti povod opuščenja označbe tudi začetni velik okvir.

Kakor mi ni mogoče iz umevnih razlogov opredeliti prvotnega sestava trebnika, tako seveda tudi ne službenika. Vendar je vkljub temu, da nahajamo stare rokopisne cirilske službenike v glavnem s samo tremi liturgijami, n. pr. dva ruska službenika XII. stol. v moskovski sinodalni biblioteki (prim. Opisanije III 1, str. 1 sl. in 5 sl.), je ne le verjetno, temveč gotovo, da so bili tudi že v prvotnem službeniku še

¹ Prim. k III *b* ruski službenik sinodalne biblioteke № 345.

Srezn. fcsn. XIV *a* levo 3—4

cir. služ. rus. XIV. stol. (sinod. № 345).

*Гѣбзенашѣ · прѣдѣложи се самѣ ·
agnecb neporočenn̄ ...*

*Gi be našb položivjŭjsja samŭ
agnecb neporočenn̄ ...*

drugi dodatki, tako kakor jih po bistvu pozna današnji običajni služebnik. Vemo sicer, da so se že na grških tleh vršile razne redakcije kakor n. pr. v XIV. stol. po carigrajskem patriarhu Filoteju, kar je presadil na slovanska tla bolgarski patriarh in reformator cerkvenoslovanskih knjig Evtimij (prim. K. Nevostrujev v uvodu k „Opisaniju“ rokopisov mosk. sinod. biblioteke III 1, str. V sl. ter M. Murko, *Geschichte der älteren südslaw. Litter.* str. 124 sl. i. dr.). Toda v bistvu je ostal okvir bogoslužja isti. Pač pa so liturgični teksti, kakor so se ohranili v znanih praških glagolskih odlomkih (prim. Šafařík, *Glagolit. fragmente* str. 28 sl. in 42 sl.) ter v macedonsko-prespanskem cirilskem odlomku XIII. stol. (I. Vajs v „Sborníku prací filolog. Fr. Grohovi k šedesátým narozeninám“, V Praze, str. 71) pripadali menda drugim liturgičnim knjigam. Ako vzamemo kakor gori za podlago približnega računa zopet Vukovičev služebnik, kateri obsega 238 listov (z epilogom 240) in v katerem odgovarjata, kakor smo videli, dva lista enemu glagolskemu, tedaj dobimo 119 listov, kar se precej približuje polovici prvotnega kodeksa, sestoječi iz približno 137 listov. Eno pa, mislim, nikakor ne more biti dvomno, da primanjkljaj 152 listov na začetku sinajskega evhologija nikakor ne more biti izpopolnjen s stvarmi, pripadajočimi trebniku ali ritualu, ampak da naravnost implicate zahteva predpolaganje trebniku po obsegu enakomernega in seveda tudi po vsebini najbližje stoječega dela knjige, a to more biti le služebnik, kakor se je tedaj to res še de facto spajalo v eno knjigo. Ako pa dokazivnosti tega ni mogoče odklanjati, kaj drugega more potem predstavljati izgubljeni del prve polovice prvotnega kodeksa sinajskega evhologija nego naš liturgični odlomek tudi s Sinaja, pri katerem smo gori v razpravi našli v vseh ozirih polno bistveno soglasje z ohranjenim delom kodeksa.

Da so tudi v tem delu liturgične stvari izven trebnika, dokazuje dodatek na koncu po „*Zapovědi styhъ ѿсѣ*“ na l. 105 b — 106, ki ga niso razumeli ne Geitler, ne Jagić, ne Vondrák. Zadnji pravi l. c., str. 23 kakor Jagić (Arch. VII 126): „Nach der 34. Blätterlage hätte offenbar noch

molitev nad bolniki v starih cirilskih rokopisih neposredno po „Besedah“ Grigorija Velikega i dr. Glede odlomka je že Sreznjevskij opozoril na zanimivo mesto v vhodni molitvi, v kateri se na svojevrsten, v cirilskih služebnikih ne nahajajoč se način govori o apostolu Petru. Ker je želeti da povedo še teologi svoje mnenje o tem mestu, ga hočem navesti: Srezn. ed. I b 11—18 *Vědě gi vr̃hovněago apla tvoego Petra prosľbživša se gor̃cě · na předanii tvoem̃ · umy pokaani . . . i tēm̃ prijět̃ ključ̃ hr̃ . . . tvoego · i přēdast̃ emu slaṽ . . edinogo bž̃stva ṽ tri lica gl̃e. G̃d̃e naš̃ iže esi na nb̃se(h̃).* Da je taka knjiga, kakor je predstavljena po obeh rokopisih, morala nastati že v najstarejši dobi, izvzemši seveda verjetne poznejše dodatke kakor n. pr. morebiti celo apokrifne molitve proti mrzlici (Geitl. ed. p. 83 sl.), ni že samo po sebi umevno, ampak je tudi po zgodovinskih poročilih potrjeno. Prim. v Konstantinovi legendi c. XV (ed. Miklosich, p. 26): *Doš̃bd̃šu že jemu (scil. Konstantinu) Moravy s̃ velikoju č̃stiju prijēt̃ jeho Rastislaṽ, i uč̃eniky s̃braṽ ṽdast̃ ih̃ uč̃iti · ṽ skorē že ṽs̃b̃ cr̃koṽnỹi č̃iñ přēlož̃, nauč̃i je utr̃nici, časovom̃, več̃er̃ni, paṽeč̃er̃nici i taiñi služ̃b̃b̃.* To so stvari, ki predpolagajo predvsem služebnik. V Hadrijanovem pismu v Metodovi legendi pa stoji (ed. Miklosich, p. 14): *my že (scil. Hadrijan), tr̃guby radost̃ priim̃še, umyslihom̃, ispytaṽše, poslati Methodija, svjašt̃še i s̃ uč̃eniky, synu že naš̃ego, na strany vaša, muža že s̃ṽr̃š̃ena razum̃m̃ i pravoṽr̃na, da vy uč̃it̃, jakože jeste prosili, skazaja kñigy ṽ jazyk̃ vaš̃ po ṽsemu cr̃kṽnomu č̃inu ispr̃l̃ñ, i s̃ svjatoju m̃šeju, rek̃še s̃ služ̃boju, i kr̃štenijem̃, jakože jest̃ filosof̃ nač̃al Kostjantiñ bož̃ijeju blagodat̃ju i za molitvy svjatago Klimenta. Še bolj se pojasnjuje to prevajalno delo na znanim mestu v 15. pogl. iste legende, ko se pripoveduje o prevodu starega sv. pisma po Metodu in dveh učencih, „popih skoropiscih“ (l. c. 20 sl.): *okončaṽ že dostoinuju hvalu i slavu bogu ṽzdast̃ . . . i svjatoje ṽznošenije tainoje s̃ kliros̃m̃ svojim̃ ṽznes̃ s̃tvori pamjat̃ svjatago Dimitrija · ps̃altyr̃ bo b̃e t̃k̃mo i evangelije s̃ apostol̃m̃ i izbr̃anyimi služ̃bami cr̃kṽnyimi s̃ filosof̃m̃ přēlož̃it̃**

прѣвѣе · тѣгда же и номоканонѣ, рекъше закону правило, и отѣчъскыя книги прѣложи. Prim. končno še v buli Ivana VIII. „missas in eadem Sclavinica lingua canere“ ter „alia horarum officia omnia psallere“. Tudi med starosrbskimi prvotiski je bil služebnik meniha Makarija iz l. 1508., tiskan v Trgovištu (prim. M. Murko l. c. 195) eden iz prvih.

Da so poznejši cirilski trebniki v bistvu v svojih glavnih sestavnih delih potekli iz prvotno enotne in sicer glagolske predloge, za to je začel zbirati gradivo Jagić že takoj ob izdaji sinajskega evhologija po Geitlerju (prim. Arch. f. slav. Phil. VII 130 sl.). Neke stvari sem za Jagića l. 1901. tudi jaz prepisal v Moskvi iz cirilskih trebnikov (prim. Jagić, Entst.-gesch.² 252). K tekstom v odlomku je podal cirilske paralele Sreznevskij, ki je tudi že opozoril na zanimivo mesto v molitvi pri izvrševanju darovanja, katero sloni na pisni pomoti, a se nahaja tudi v cirilskih služebnikih, znak, da imamo pred seboj en in isti izvor za glagolski in cirilski tekst. Prim. Srezn. fcsn. XIV a desno 1—3 *Пакы прѣносимъ тебѣ словесъноꙗꙗ сѣю и бескврѣннѣноꙗꙗ службꙗ*, v cir. služ. XII stol. (Srezn. l. c. 262) *I ještě prinosimъ ti slověsnuju siju i beskvernennuju službu*, gr. (Srezn. l. c. 264) *Ἐτι προσφέρομεν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναιμακτον λατρίαν*. Jasno je, da to soglasje med obema slovanskima tekstoma ne more biti slučajno in da stoji pomotoma *beskvernennē* mesto *beskrvennē* po grškem tekstu. Misliti si, da se je *ἀναιμακτος* že prvotno prevело z *beskvernennē* (prim. Papejev grški slovar „blutlos, nicht mit Blut befleckt“), ali da je stalo morda v grškem originalu *ἀπλῆτος*, je mnogo manj verjetno, pa tudi tedaj bi bila izkazana identičnost prvotnega prevoda za glagolski in cirilski tekst. V Vukovičevem služebniku (lega IV, list 5 a) je *bez'krv'no*, razume se, novejši popravek. Kar se tiče razmerja med obojnim tekstom, je Sreznevskij seveda mnenja, da je ohranil cirilski tekst starejšo obliko prevoda in da je bližji h grškemu originalu. Po našem današnjem znanju pa to ne velja več; kajti če imamo n. pr. glag. Srezn. fcsn. XIV b levo 24—25 *каѡо(л)икѣи*, cir. Srezn. 272 *sborněi*, glag. ib. 21 *popr̃stvo*, cir. ib. *prozvuter̃stvo*, glag. Srezn. fcsn. XIV a

desno 10 *dragoe tělo ha*, ib. 13 *dragojq krovъ ha*, cir. Srezn. 270 *čstbnoe tělo Hrista*, *čstnuju krovъ Hrista* (gr. *τίμος*) i. dr. pod., je razmerje ravno narobe. Tudi to, da kaže glagolski tekst na nekih mestih gotov plus ali drugo varianto proti znanemu grškemu originalu in cirilskemu prevodu (n. pr. cirilski in grški nenahajajoče se Srezn. fcsn. XIV a desno 15—17 *ěže izlbě sę mirъska(a)go radi spniě vъ žiznъ věč(bnq)jъ*, ib. XIV b levo 16 *vъ městě světb(l)ě* i. dr. ali varianto Srezn. fcsn. XIV b levo 1 (*br*)*atrěhъ našiъ . otciъ*, cir. Srezn. 263 *praociъ i ociъ*, gr. Srezn. 265 *πατέρων* i. dr.), ni nikakor dokaz posteriornosti glagolskega teksta, ko vemo z ene strani, kako so se ravno cirilski teksti pozneje prilagojevali grškemu čtivu, z druge pa grške tekste še zelo malo poznamo. Prim. k mestu z *bratrěh* pri L. Mirkoviću, Pravoslavna liturgika II, str. 62 v liturgiji Ivana Zlatoustu in Vasilija *pravoslavnyhъ otecъ i bratii našiъ*. To in ono mesto je lahko seveda tudi v cirilskih tekstih prvotnejše, podobno kakor je tako razmerje ugotovil Jagić za kodeks in cirilske trebnike (prim. Jagić, Entstehungsgesch.² 252 sl.). Tako je mogoče, da je morda prvotnejše cir. Srezn. 262 *molimъ tę i mili sę dějemъ i prosimъ*, gr. Srezn. 264 *παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν* proti glag. Srezn. fcsn. XIV a desno 3—5 *molimъ ti sę . i molbby děemъ . i p(ro)simъ . i tebě sę molimъ . Izraz milъ sę dějъ* nahajamo tudi v kodeksu evhologija v homiliji pri spovednem obredu (Geitl. ed. p. 126) ter v brižinski confessio generalis kot *tebe ze mil tvorivъ* (dvakrat v zaporednih stavkih). Zanimivo je, da se zadnjemu odgovarjajoče nahaja isti pojem tako isto na dveh mestih tudi v kodeksu v zaporednih stavkih in sicer na prvem mestu fol. 68 b 20 *mil[et]uetъ sę*, v čemer vidim jaz znak, da je hotel pisec najpreje napisati *milъ tvorjъ sę*, potem pa se je popravil, kakor stoji gori. Kaj naj označujeta oglata oklepaja pri Geitlerju, Geitler ne pove. Prim. še v ruski Prohorovi povesti o sv. Janezu evangelistu *molju tja i milo sja děju* (Sreznevskij, Svěděníja i zamětki o maloizvěstnyh i neizvěstnyh pamjatnikah, № LXVII, Sbornik otděl. russ. jaz. i slovesn. petrogr. akad. XV 402). V starem hrvatsko-glagolskem od-

lomku iste legende beremo na drugem mestu in v drugem pomenu *smilih se* (Jagić, Priméri starohèrv. jezika II 78).

Ravno tako malo kakor cirilski so preiskani tudi grški teksti. Da pa tiče tudi tu zanimiva vprašanja, ne sledi le iz dejstva, da za to in ono niti ne poznamo grškega originala, temveč tudi iz opazovanja K. Nevostrujeva v uvodu k opisu rokopisov moskovske sinodalne knjižnice (str. XXI), da so neka mesta v cirilskih služebnikih vzeta iz liturgije sv. apostola Jakoba (prim. L. Mirković, Pravoslavna liturgika II 49 sl.), ali pa so slična z obrednikom škofovskega službenika (prim. K. Nikol'skij l. c. 11) i. dr. Tudi za kodeks glagolskega trebnika je dosedaj pred vsem le to znano, kar je določil Geitler v primeri z Goarjevo izdajo grškega evhologija. Morali bi pa pritegniti k primeri še mnoge druge grške tekste, od katerih naj omenim n. pr. le grški evhologij X.—XI. stol. Sevastjanovske zbirke moskovskega Rumjancovskega muzeja (prim. Opis Viktorova N°15—474). Kakor sem se svoj čas na hitro sam prepričal, seveda brez zavesti, da bom kedaj pisal razpravo o tem predmetu, se tekst z Geitlerjevim od p. 6 ^e *zā* dalje do neke meje lepo strinja. Toda izpiski moji so prekratki, da bi se jih izplačalo natisniti.

Za zgodovino celotnega sinajskega kodeksa so zanimivi poznejši cirilski vpisi v okviru pred molitvijo iz liturgije Vasilija Velikega (Srezn. fcsn. XIV a levo). So to krstna imena pač pokojnikov, katerih naj bi se duhovnik spomnil v molitvi pri bogoslužju. Grafika teh imen stoji še v najožji zvezi z glagolsko. Prim. *marie*, *petrvnie*, *sofiē*. Posebno pa se to vidi pri imenu *heorchi*, kjer je ohranjena celo še glagolska črka *м* in sicer s pravokotno dvooglato začrtanim prvim delom, približno tako, kakor se piše znak v sinajskem psalterju. Še bolj slična pa je oblika znaka v Mihanovičevem odlomku, kar bi kazalo v smer od Makedonije proti Bosni (prim. Jagić, Glagol. pis'mo str. 192, 139 i. dr.). Zadnje ime *Romaldv* je po faksimilu sodeč posebe pozneje pripisano, ali od iste roke. Poleg njega sta še drugi nenavadni imeni *mastalv* in *petrvnie*. Škoda, da

vsled nedostatka študij o tem predmetu ni mogoče imen vporabiti za krajevno in časovno lokalizacijo vpisa. Rečemo pa lahko, da so pretežno imena, ki so nam znana baš iz stare macedonsko-bolgarske dobe postanka ohranjenih starocerkvenoslovanskih rokopisov prepisov. Prim. imena vpisa: *petr* · *pavel* · *dmitr* · *dmtr* · *petr* · *marla* · *marie* · *ivan* · *semeon* · *kvzm* · *pavel* · *heorhi* · *mastal* · *ana* · *petrvni* · *sofi* · *romald*. Zadnjega imena časovno najbrž ni potrebno vezati z imenom svetnika Romualda, ki se je rodil ok. 950 v Raveni in umrl v Val di Castro 1027. Pripoveduje se, da je radi razširjevanja krščanske vere poslal misionarje na Poljsko in Prusko in da je hotel celo sam iti na Ogrsko. (Prim. Ottův slovník naučný XXI 948, XIII 828 ter Riegrov Slovník naučný VII 645, ki govorí o misionstvih). Kakor je mogel biti v Raveni kristjan Romuald, tako se je mogel tak nahajati tudi na Balkanu. Seveda je mogoče tudi drugo. Vpis je po paleografskih črtah cirilske pisave že jako star. Kar ga pa napravi v tem pogledu posebno zanimivega, je velika sličnost cirilskega duktusa predvsem z macedonskim napisom iz l. 993., katerega paleografsko analizo je podal med. dr. P. A. Lavrov, Kirillovskoje pis'mo str. 23 sl. Najbolj se zapaža mali lok na vrhu črke *ѣ*, ki ga omenja glede napisa tudi Lavrov in ki ga po faksimilih pri Lavrovu nisem mogel drugje takšnega ugotoviti. Zdi se mi, da je to precej značilna črta v pisavi tega znaka. Enake od Lavrova navedene tipične črte nahajamo še pri *Ѧ* (ob nekaj poševni črti v sredi višeka, razmeroma majhna pentlja), *ѧ* (z malim repkom), *Ѩ* (s srednjo linijo sredi črke), *Ѭ* (srednja linija ne dosega čisto vrha in konca obeh stranskih), *Ѯ* (zaokrožene oblike), *Ѱ* (z malo glavico), *Ѳ* (vrh črke je bolj zaokrožen), *Ѵ* (stoji na vrsti), *Ѷ* (z okroglim srednjim delom), *Ѹ* (z malim spodnjim koncem, n. pr. v drugi vrsti prvi *Ѹ*) i. dr. Znaki kot *Ѧ* ali *ѧ* ne kažejo posebnosti, individualni črti sta pri *Ѧ* (poševni liniji nista strnjeni na vrhu, ampak nižje) ali *Ѷ* (s pentljo na vrhu). Neke črke se pišejo različno kakor n. pr. *Ѧ* (s strnjenima pentljama kakor v napisu, ali pa z nestrnjenima, kakor je to n. pr. v Savini knjigi), *ѧ* (oglati in

okroglo, kakor je zadnje v napisu) i. dr. Zdi se, da je pisec moral dobro poznati tudi sodobno grško pisavo. Iz pisanih spomenikov se mi zdi najbolj sličen duktus še v Dobromirovem evangeliju. Vsekako pa vidimo iz tega, da kaže tudi z veljavo cirilice še sočasna vporaba glagolskega kodeksa na Macedonijo in da cirilski vpis, ki je nekam stisnjeno in hitro pisan, ne more biti posebno mlad, temveč pripada najbrže še XI. ali XI. – XII. stol.

Na prazni drugi polovici lista III *a* po zaključni molitvi po prvi liturgiji je še en poznejši pripis s kraticami mesečnih imen in označbo nekih števil, pač gotovih dni mesecev (Sreznevskij 256 je mislil, ne vem za kaj, na neke račune, kar ni potreba). Ta pripis pa je še glagolski, toda od druge in mlajše roke. Pisava je že bolj oglata in sekundarna ter zelo spominja na mlajši del zografskega evangelija, ki ga je Jagić stavil na konec XII. stol. (Jagić, Glagol. pis'mo str. 134). Vendar se mi zdi, da bi mogel biti pripis nekaj starejši; v in a n. pr. sta le še bolj okrogla nego tam. Vsekako pa govorita oba pripisa, glagolski in cirilski, za to, da se je celi kodeks rabil še v XII. stol.

Tako bi se bili doteknili vseh strani, ki nam lahko osvetljujejo naš prvotni in celotni kodeks. Da bi ga bil ravno Klement sestavil, kakor misli Vondrák za Geitlerjev del (prim. Altkirchenslav. Gramm.² str. 25), ne verjamem. Prototip je moral biti, kakor smo videli, iz grškega preveden in z nekimi negrški sestavinami pomnožen, torej precej samostojno redigiran, že za dobe obeh prvih apostolov. Pri prepisu v Macedoniji, ki je prišel v dveh kosih do nas, se je gotovo tudi kaj izpremenilo, oziroma dodalo. Jeli pa je to bil Klement, ne vemo. Ali se temu ne vpirajo n. pr. molitve proti mrzlici? Pojasnila bi želeli od teologov. Vsekako pa je treba poudariti, da se predstava o t. zv. sinajskem evhologiju, kot glagolskem starocerkvenoslovanskem spomeniku, bistveno izpreminja pod vidikom enotne veze s sinajskim liturgičnim odlomkom in da se bo moralo to vpoštevati na celi črti vseh prizadetih starocerkvenoslovanskih vprašanj, jezikovnih in književnozgodovinskih. Predvsem pa je nujno potrebna seveda nova izdaja vsega

ohranjenega, ki jo naj kmalu oskrbe ruski slavisti po originalu odlomka ter vsaj Beneševičevi fotografiji sinajskega kodeksa (prim. Zbornik u slavu V. Jagića, str. 591).

Kakor je Geitlerjeva izdaja kodeksa nepopolna, tako je tudi Sreznevskega natis odlomka pomanjkljiv. Na l. I so neke razlike med glagolskim natisom in cirilsko transkripcijo: l b 7 glag. *mytoim̃ca*, cir. *mytoim̃ca* (prvo je verjetnejše), ib. 10 glag. *otṽr̃ez̃ša*, cir. *otṽr̃ez̃ša* (pravilno more biti po gori rečenem le drugo; ib. 15 glag. *cr̃ . . .*, cir. *hr̃ . . .* (pač *hrama* radi sledečega *tvoego*, prim. l a 3 *ṽ hram̃ tvoi*); ib. 24 glag. *kr̃st̃nym̃*, cir. *kr̃st̃nym̃* (tudi sicer stalno *-m̃* v instr.). Na l. II—III so mesta, ki so po faksimilu napačna: II a 2 *sij̃q̃ . .*, fcs. XIV a desno 2 *sij̃q̃ . .*; ib. 2—3 *besk̃vr̃(̃)noq̃q̃*, fcs. ib. 2—3 *besk̃vr̃(̃)noq̃q̃* (*r* sonans se piše z *̃*); ib. 11 *stỹ(m̃)*, fcs. ib. 11 *st̃m̃ . .*; ib. 15—16 *mir̃ska- | go*, fcs. ib. 15—16 *mir̃ska(a)- | go* (radi obrezanega roba je predpolagati še eno črko ter je adjektivna genitivna končnica tudi sicer vedno *-aago*); ib. 18 *priemlj̃št̃im̃*, fcs. ib. 18 *priemlj̃št̃im̃* (končnice te vrste so tudi sicer po navadi nekontrahirane); ib. *ṽ*, fcs. ib. *ṽ*; ib. 25 *ṽ H̃rs̃ē g̃di*, fcs. ib. 25 *ṽ . . ē̃ . ē̃* (znaki, označeni s pikami se ne morejo jasno razbrati, vendar je po *v* očitvidna ključica od *̃*, to, pa cirilski tekst Srezn. 263 *ṽ ṽr̃ē* skupno z grškim *ἐν πίστει* govori poleg prostora za nedvomno *ṽ ṽr̃ē*, dasi je na litografiranem faksimilu na mestu med obema *ē̃* neki, črki *̃* podoben znak, ki pa je pred sledečim *ē̃* itak nemogoč, torej pomoten); II b 21 *pop̃stvo*, fcs. XIV b levo 21 *pop̃stvo* (kar soglaša s pojavom preglasa v odlomku); ib. 26 *ṽ*, fcs. *ṽ*; III a 3—4 *nedostoini*, fcs. XIV b desno 3—4 *rabi nedostoini*. Opuščene so tu in tam majuskule, n. pr. fcs. XIV a desno 11 *Pr̃lož̃*, v natisu *pr̃lož̃* in drugačna je tudi interpunkcija, ne stavijo se apostrofi i. dr.

Ne toliko radi teh napak in nenatančnosti, ali pa, ker bi se dala tudi mesta, od Sreznevskega s pikami označena, izpopolniti (gl. doli), temveč bolj iz raznih praktičnih ozirov, da ima razprava ob enem ves tekst pri roki, ki v Sreznevskega knjigi ni tako lahko dostopen — saj je želeli,

da si tekst ogledajo zlasti tudi teologi —, hočem odlomek s popravki natančno po faksimilih na novo natisniti in sicer iz tipografskih razlogov v latinski transkripciji (z *i*, *l* za *ѣ*, *l* za *Ѧ* ter *l* za *Ѣ*), a natisu naj sledi še index verborum. Znaki nad vokali so opuščeni, ker so brez pomena (gl. gori).

Tekst sinajskega glagolskega odlomka liturgične vsebine, ki je skupno z glagolskim t. zv. sinajskim evhologijem prvotno pripadal isti knjigi glagolskega evhologija v širjem in starem zmislu besede.

I a (Srezn. ed. p. 244).

1. *M̄tva egda hotęšte v̄b (sty) (h)r(am̄)¹*
2. *v̄b niti.:²*
3. *Ḡl v̄bnidq̄ v̄b hram̄ tvoi · po-³*
4. *klanęjō sę k̄b crkvi stęi tvoei*
5. *m̄lvami styh̄b tvoīh̄ · ugo-*
6. *žd̄b̄šīih̄b tebē o v̄ka · dobry-*
7. *imi dęly · pomilui mę ḡl ·*
8. *i daždi mi ḡl · očima moima*
9. *sl̄bzy točiti · da simi*
10. *omyjō stud̄naa dęla*

I b (Srezn. ed. p. 246).

1. *ęže ty sam̄b v̄ęsi v̄lko l prī-*
2. *mi mę · ęko že priętb̄ drev̄bne-*
3. *mu mytarju v̄zdyhanie i s(l̄bzy?)⁴*

¹ K Srezn. ed. 245, I a 1 *v̄b . . . r . . .* prim. ib. 3 *v̄b hram̄ tvoi* ter ib. 4 *k̄b crkvi stęi*. Z ozirom na prostor je gornja izpopolnitev najverjetnejša. Kratico *sty* prim. fcsn. XIV a desno 6.

² Do sem majuskulna pisava, ki se gori označa z razprtim tiskom.

³ Interpunkcija je na l. I gori po Sreznevskem, sicer po faksimilih.

⁴ Tako pri Srezn. Cirilski tekst Srezn. 259 s podobnimi mislimi ne daje tu nobene opore.

4. vědě *gi* blōdōnicjō slōziv-
5. šjō iz glōbiny srca. I priem-
6. šjō otōdanie grēhov. Vědě *gi*
7. mytoimēca · smirivša sę ·
8. i opravdāna. Vědě *gi* razboi-
9. nika vřzřivša *gi* i tēm
10. glasom otvřzřša rai · iže na-
11. sadi desnica tvoē. Vědě *gi* vr-
12. hovněago apla tvoego Petra pro-
13. slōzivša sę gorcē · na předa-
14. nii tvoem · imy pokaani . . .¹
15. i tēm prijētključē hr(ama)²
16. tvoego · i předastē emu slav . . .³
17. edinogo bžstva v tri lica
18. glē · Gdē naš iže esi na nbse(h)⁴
19. ∴ do knca · tako rēci⁵ ./. Gotovo srce^d
20. moe bže · gotovo srce moe · pojō i
21. vřspojō slavē moi ./.

¹ 22. mŧva cēlujōšte krstē ./.⁶
 23. Gī Is He spe naš · iže ny krstē-

¹ V cirilskem tekstu ib. deloma odgovarja *prijemlja pokajanije* ω vseja tvari, toda to ne velja za gornje mesto. Samo *pokaani(e)* je z ozirom na pike premalo. Po številu črk v raznih vrstah bi moglo stati še nekaj pik, ali kaj naj bi še sledilo po o (prim. I a 6), je nemogoče reči. Mar. ev. Mat. XXVI 70 se pravi o Petru *otvřže sę*, ali tvorba iz tega bi zavzemala zopet tudi kot kratica preveč mesta. Ali je morda instr. -em?

² Srezn. *hr* . . . je pač *hr(ama)*. Gl. tudi gori.

³ Tako Srezn. Predpolagati je *slavō*. Dve piki lahko odgovarjata glag. ωε.

⁴ Tako Srezn.

⁵ Od *do* do *rēci* majuskulna pisava.

⁶ Naslov molitve je napisan z majuskulo. -št- tu še ni izraženo z ligaturo w.

24. *nymъ mōčeniemъ · vъ dne-*
 25. *sъnii denъ · otъ nepriēzniny*¹
 26. *raboty izbavilъ esi · da n*²

II a (Srezn. fcsn. XIV a desno).

1. *Paky prinosimъ tebě · sl(o)-*³
 2. *vesъnojq si(jq)*⁴ · i *beskvr(ъ)-*
 3. *nъnojq služьbq · i molim(ъ)*
 4. *ti se · i molьby dēemъ · i p(ro)-*
 5. *simъ · i tebě se molimъ · pos(ъ)-*
 6. *li dhъ tvoi sty na ny i n(a)*
 7. *predbležęšteję dary siję · /.*
 8. *I vъsklanē*^{jē} *se po*^p *znamen*⁵
 9. *v · /.* *Styję dary glę · /.* (*sъtvo-*)⁶
 10. *ri ubo hlěbъ sь · Dragoe tělo ha*⁷
 11. *tvoego · Prěložъ dhomъ stьm(b)*⁸
 12. *tvoimъ · di*^ē *ami*ⁿ *· /.*⁹ *A eže vъ ča-*
 13. *ši sei · Dragqjq krъvъ ha tvoego*
 14. *prěložъ dhomъ stymъ tvoim(b ·)*

¹ Srezn. na koncu Ɱ(ѣ).

² Zadnje pač *ny*, kaj pa je naprej sledilo, je še neznano.

³ Črke v oklepajih na koncu so odrezane, sicer slabo čitljive. *P* na začetku je lepa, velika iniciala. Kvišku dvignjene črke tu in dalje stoje na faksimilu nad besedami.

⁴ Prvi del črke *jq* je slabo čitljiv in zavzema precej prostora, ali ne more biti dvoma, da ima stati tu le Ɱ. Prim. II b 23 ter III b 6.

⁵ Pisano z majuskulo. Zadnja beseda je po cirilskih tekstih Srezn. 262 *znamenaetъ*.

⁶ Na faksimilu nečitljivo, ali po cirilskih tekstih ib. in po sledečem *ri* nedvomno.

⁷ Nad kratico ni znaka.

⁸ Tako jasno čitljivo, ali je mogoče, da je na faksimilu pomota mesto *stym(b)*, izpalo bi bilo tedaj Ɱ po Ɱ.

⁹ Nad kraticami so tu oble črte, ali iz tipografskih razlogov se tu in dalje vporabljajo mesto njih preme črte.

15. $\overline{di}^{\overline{e}} \overline{ami}^{\overline{n}} \cdot /.$ ¹ $\overline{\acute{E}ze} \overline{izlbe} \overline{sę} \overline{miręska(a)}.$ ²
16. $\overline{go} \overline{radi} \overline{spnię} \cdot \overline{Vb} \overline{\acute{z}iznb} \overline{vęč(bnq)}.$ ³
17. $\overline{jq} \cdot \overline{di}^{\overline{e}} \overline{am}^{\overline{n}} \cdot /.$ $\overline{ppę} \overline{tai} \cdot /.$ ⁴
18. $\overline{\acute{E}ko}^5 \overline{byti} \overline{priemljqęstiimę}^6 \overline{vb} \overline{b(ędro)}.$ ⁷
19. $\overline{stę} \overline{dęši} \cdot \overline{Vę} \overline{ostavlenie} \overline{gręhov(ę)}.$
20. $\overline{Vę} \overline{prięęstie} \overline{staago} \overline{twoego} \overline{(dha)}.$ ⁸
21. $\overline{Vb} \overline{sęvęęęęenie} \overline{crstva} \cdot \overline{V(ę)} \overline{(drę)}.$ ⁹
22. $\overline{znovenie} \overline{eęę} \overline{k'} \overline{tebę} \cdot \overline{ne} \overline{vę} \overline{sę(dę)} \overline{(ni)}.$ ¹⁰
23. $\overline{vę} \overline{osqęęenie} \cdot /.$ $\overline{Paky} \overline{prinosi}.$
24. $\overline{mę} \overline{tebę} \cdot \overline{slovesęnqję} \overline{si(ję)} \overline{sl(u)}.$ ¹¹
25. $\overline{\acute{z}ębq} \cdot \overline{O} \overline{umeręęęiimę} \overline{v(b)} \overline{(v)ę(r)ę}.$ ¹²

Il b (Srezn. fcsn. XIV b levo).

1. $\overline{(br)atręęę}^{\overline{13}} \overline{naęiimę} \cdot \overline{otcięę}^{\overline{14}} \cdot \overline{patri}.$
2. $\overline{(ar)ęsęęę} \cdot \overline{prcęęę} \cdot \overline{aplęęę} \cdot \overline{propovę}.$

¹ Nad kraticama oble črte.

² Ker je pričakovati še eno črko ter je ta oblika tudi sicer le z -aa-, jo izpopolnujem še z enim a. Srezn. ima le en a.

³ Črke po č so nečitljive, Srezn. piše -ęno-, kar je tudi sprejeti (gl. gori o b po č).

⁴ Zadnji besedi z večjimi črkami.

⁵ Na začetku iniciala.

⁶ -ml- je ligatura, ki jo tu in dalje zaznamujem z znakom „liaison“. Pri št je to opuščeno, ker je le en slučaj brez ligature.

⁷ Konec nejasen, ali po cirilskih tekstih l. c. in po začetnem b ter sledečem stę nedvomno będrostę za grško $\epsilon\acute{\iota}\varsigma \rho\acute{\omicron}\psi\iota\nu$.

⁸ Po cirilskem in grškem tekstu.

⁹ Po cirilskem tekstu Srezn. 263 za gr. $\epsilon\acute{\iota}\varsigma \pi\alpha\rho\acute{\omicron}\eta\eta\sigma\iota\alpha\nu$.

¹⁰ Po cirilskem tekstu, grški η . Srezn. piše i, menda radi prostora, toda vrste niso vse enake.

¹¹ Tudi tu je nedvomno jq nejasno, prim. gori II a 2.

¹² Gl. gori str. 271.

¹³ Tu so začetne črke odrezane. O besedi v tekstu gl. gori. V cirilskem in grškem tekstu pri Srezn. je ni.

¹⁴ Nad besedo ni nobenega znaka.

3. (d_b)nicēh¹ · evhstēh² · mčnicēh³ ·
4. (is)povēdniceh⁴ · postbniceh⁵ · i
5. (v')sēkom⁶ · dse pravednē · Věroj⁷
6. (u)meršēm⁸ · V⁹z g¹⁰lašenie ·
7. (Iz)drēdno¹¹ · O prēstēi · čistēi · prēs¹²la-
8. (v¹³)nēi¹⁴ · bl¹⁵gvenēi · Vld¹⁶cici na¹⁷sei
9. (bg)rci · i pr¹⁸isnodēvē marii · d¹⁹i Di²⁰
10. (p)'tuh²¹a²² o umerših²³ · pp²⁴ tai ·
11. (o)²⁵ stēm²⁶ ioanē prē²⁷či · kr²⁸stiteli · i²⁹
12. o styh³⁰ prēs³¹lavnyh³² aplē-
13. h³³ · i stēm³⁴ sem³⁵ · imē · i v'seh³⁶
14. (s)tyh³⁷ tvoih³⁸ · ih³⁹že mltvami po-
15. (s)eti⁴⁰ nas⁴¹ bže · i pomēni v'se⁴² ume-
16. (r⁴³)šej⁴⁴ · i pokoi je v⁴⁵ městē svēt⁴⁶b-
17. (l)⁴⁷e⁴⁸ ideže siēet⁴⁹ svēt⁵⁰b lica tvo-
18. (e)go · Paky molim⁵¹ se · pomēni g⁵²

¹ -b- pač po enakih slučajih v sosedstvu.

² Na začetku is-, ker je to pri tem prefiksu običajna pisava z i (gl. gori).

³ Pri v' apostrof, ker je tako skoro vseskozi v odlomku.

⁴ Z večjimi črkami.

⁵ Iz- kakor II b 4 is-.

⁶ Pričakovano b je tudi kolikor toliko še mogoče spoznati.

⁷ Z večjimi črkami tu in vrsta 10, vendar je drugo D majuskulno z ostrim vrhom.

⁸ Pred t se še jasno vidi del apostrofa.

⁹ O po nekem cirilskem tekstu Srezn. 263 pod črto in po kontekstu.

¹⁰ Med l in i je neki znak v podobi pike, pa ne vem, ali ni to morda le izraz palataliziranosti l'.

¹¹ Tako v cirilskih tekstih l. c. za gr. ἐπίστυποι.

¹² -r⁴³-, kakor se vseskozi piše. Od v je druga polovica še videti.

¹³ Tega ni v grškem ali cirilskem tekstu, ali sledi iz konteksta.

19. (v')se¹ episkp̃stvo · pravouérnoe · pra-
20. (v)ęšte² slovo tvoeę̃ istiny · V'sě-
21. (k)o pop̃stvo · i diēkoñstvo eže o hě̃ ·
22. (i)³ vsěk̃ sṽšteny čiñ · Paky pri-
23. (n)osim̃ t̃ slovesñq̃ sij̃⁴ slu-
24. (ž)̃bq̃ · O v'seleněi⁵ · i o stěi kaθo-
25. (l)ikii · apo scēi crkve⁶ · I za sq̃štę-
26. (ję)⁷ ṽ čistotě tělesnēi · i gově⁸

III a (Srezn. fcsn. XIV b desno).

1. m̃lo sṽvlačęšte s(ę)⁹
2. Ġi¹⁰ b̃že naš̃ · priimi umaleñq̃
3. naš̃q̃ služ̃bq̃ · ēko rabi nedost(o)-
4. ini sq̃šte · eže ti běhom̃ dl(ę)ž̃¹¹
5. ni s̃tvoriti · s̃tvorihom̃ za
6. nemošt̃ naš̃q̃ · i za um̃noženie
7. gr̃h̃ naših̃ · nik̃tože bo est̃
8. dostoiñ po lępotě tę ṽshvali-
9. ti · ty bo ediñ esi kromě gr̃ha
10. i tebě sla ·/.

¹ Prim. gori prip. 5.

² Cirilski l. c. *pravjaščih̃*, gr. *ὁρθοτομοῦντων*.

³ Tako radi *i* po sosedstvu. Beseda sama stoji v cirilskem in grškem tekstu.

⁴ Tu je *j̃q̃* jasno, pa se vidi, koliko prostora zavzema. Prim. II a 2 in 24, posebno tudi III b 6.

⁵ Prim. pisavo zaimka *ṽbs̃b̃*.

⁶ Nad to in prednjo besedo ni nobenega znaka.

⁷ Grški *τῶν διαγόντων*.

⁸ Srezn. 264 dopolnjuje -nii. Grški Srezn. 266 po *crkve*: *ἐκκλησίας, ἐπὶ τῶν ἐν ἀγνεΐᾳ καὶ σεμνῇ πολιτείᾳ διαγόντων. ἐπὶ τῶν ἐν ὁρεσίν καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς*.

⁹ Z večjimi črkami. Med *čę* in *šte* je presledek. Končno *ę* je deloma odtrgano. V kratlici je *o* poleg ligature.

¹⁰ *G* majuskulno v podobi priproste iniciale.

¹¹ Pri (ę) bi se moglo misliti po faksimilu tudi na *ь*. Srezn. piše *ь*, kar je verjetno.

III *b* (Srezn. fcsn. XIV *a* levo).

1. *Mo^l sta^g vasi^l pře^d ložen^{ju} 1*
2. *hlě² po^p v^t inq³ 1.*
3. *Gi⁴ bže⁵ naš⁶ · pře^dložei se sam⁷ ·*
4. *agnec⁸ neporočen⁹ · za život¹⁰*
5. *v'sego⁶ mira · prizbri na ny · 1 na*
6. *hle² sb · 1 na časj^q sij^q 7 · 1 s⁸-*
7. *tvori⁸ j^q přečstoe tělo tvoe ha⁹*

¹ Prvi dve vrsti sta pisani z majuskulo. -b- ima tu še starejšo obliko s spodnjim koncem, zavitim na desno.

² Brez znaka kratice pač za *hlěba*; Srezn. piše *hlě^b*.

³ Dasi je pred *i* presledek in *t* nad *v^t*, vendar je to brez dvoma *v^t tainq* (gl. gori).

⁴ *G* priprosta iniciala.

⁵ Nad kratico ni črte.

⁶ Od apostrofa je še videti sled.

⁷ Tu je *j^q* posebno široko začrtano in lepo pojašnjuje mesto II *a* 2 (gl. gori).

⁸ -*tv*- tvori ligaturo.

⁹ V grškem tekstu Srezn. 268 sledi tu καὶ τῆμὸν σου αἵμα εἰς μετάληψιν ψυχῶν καὶ σωμάτων. V cirilskem tekstu

l. c. prim.: *i č^s tuju* (pač *čestnuju*) *krov⁸ v nasyščenije* (var. *na sdravie na spsnie*) *dšam⁸ i tēlom⁸* (var. *našim⁸*) *jako ost^sja* (var. *i proslavi^s*) *prč^tnoje i velikolēpoje imja tvoje oca i sna i stgo* (var. *dha*). V oklepajih od Srezn. podane variante nudijo pač le dodatne besede.

Index verborum spredaj izdanega odlomka.¹

- a* II *a* 12
agnecb: *agnecb* III *b* 4
aminb: *ami*ⁿ II *a* 12, 15, 17
apostolb: *apla* I *b* 12, *aplehb* II *b* 2, 12—13
apostolbskb: *apo scēi* II *b* 25
azb: *mē* I *a* 7, I *b* 2; *mi* I *a* 8; *namb* III *b* 3; *nasb* II *b* 15;
ny I *b* 23, (26), II *a* 6, III *b* 5

beskvrnēnb: *beskvr(ē)nēnqjō* II *a* 2—3
blagosloviti: *blgvenēi* II *b* 8
blōdnica: *blōdnicjō* I *b* 4
bo III *a* 7, 9
bogorodica: *bgrci* II *b* 9
bogb: *bže* I *b* 20, II *b* 15, III *a* 2, III *b* 3
božbstvo: *bžstva* I *b* 17
bratrb: *(br)atrēhb* II *b* 1
bdrostb: *b(ēdro)stb* II *a* 18—19
byti: *bēhomb* III *a* 4; *byti* II *a* 18; *esi* I *b* 18, 26, III *a* 9;
estb III *a* 7; *sōšte* III *a* 4; *sōšte(jē)* II *b* 25—26

cēlovati: *cēlujōšte* I *b* 22
cēsarbstvo: *crstva* I *a* 21
crōky: *crkvi* I *a* 4; *crkve* II *b* 25

čāša: *čāši* II *a* 12—13; *čāšjō* III *b* 6
činb: *činb* II *b* 22
čistota: *čistotē* II *b* 26
čistb: *čistēi* II *b* 7

da I *a* 9, 26
darb: *dary* II *a* 7, 9

¹ Abecedni red privzet iz Bernekerjevega etimološkega slovarja (str. 4). Oblikam iz odlomka, ki slede po dvopičju, so pred dvopičjem postavljene na čelo starocerkvenoslovanske rekonstruirane besede in sicer nomina in pronomina v nominativu sing., pri različnem spolu v maskulinu, verba v infinitivu. Grafika besed na čelu je stara glagolska, transkripcija vsega pa latinska, kakor v natisu odlomka (gl. gori). Oblike odlomka so le v važnejših dvomljivih slučajih bližje določene.

dati: daždi I a 8

desnica I b 11

děti: děmъ II a 4

dělo: děla I a 10, *děly* I a 7

diěkonъstvo: diěkonъstvo II b 21

diěkъ: di II a 12, 15, 17, II b 9

dipъtuhъ διπτυχον: di(p)'tuhъ II b 9—10

dlъžnъ(-lъ-): dl(ъ)žni III a 4—5 (gl. gori)

do I b 19

dobrъ: dobryimi I a 6—7

dostoinъ III a 8, prim. *ne-*

dragъ: dragoe II a 10, *dragojъ* II a 13

drevlъnъ: drevlъnemu I b 2—3

drъznovenie: (drъ)znovenie II a 21—22

duhъ: dhъ II a 6, (*dha*) II a 20, *dhomъ* II a 11, 14, *d sě* II b 5

duša: dši II a 19

dъnъ: denъ I b 25

dъnъsъnъ: dъnesъnii I b 24—25

edinъ III a 9, *edinogo* I b 17

egda I a 1

episkopъstvo: episkpъstvo II b 19

evanъgelistъ: evhstěhъ II b 3

ęti (scil. *jęti*): *imy* I b 14

ěko I b 2, II a 18, III a 3

glagolati: glę I b 18, II a 9

glasъ: glasomъ I b 10

glъbina: glъbiny I b 5

gorъcě I b 13

gospodъ: g I a 3, 7, 8, I b 4, 11, 23, II b 18, III a 2, III b 3; *g* I b 8, 9; *gi* I b 6

gotovo I b 19, 20

gověti: gově(nii) II b 26

grěhъ: grěha III a 9, *grěhovъ* I b 6, II a 19 poleg gen. plur. *grěhъ* III a 7

hlěbъ II a 10, III b 6, *hlě* (scil. *hlěba*) III b 2

hotěti: hotěšte I a 1

hramъ: (h)r(amъ) I a 1, *hramъ* I a 3, *hr(ama)* I b 15

Hristosъ: ha II a 13, III b 7, *ha* II a 10, *He* I b 23, *hě* II b 21

ı: ı I b 8, 9, 15, 16, II a 2, 3, 4, 5, II b 4, 9, 11, 15, 16,
26, III b 5, 6 (bis); ı I b 1; i I a 8, I b 3, 5, 20, II a
4, 6, 8, II b 13 (bis), 21, 24, 25, III a 6, 10
ıdeže II b 17

ıme: ime II b 13

ıoan: ioaně II b 11

ıspovědnık: (is)poovědniceh IV b 4

ıstina: ıstiny II b 20

Isus: Is I b 23 (prim. str. 245 sl.)

ız I b 5

ızbaviti: ızbavil I b 26

ızdrędno: (iz)drędno II b 7

ızlęti: ızlę se II a 15

ıže: ıže I b 10, 18, 23; eže II a 12, 22, II b 21, III a 4; eže
I b 1, II a 15; ıhže II b 14

kaθolikię: kaθo(l)ikii II b 24—25

ključ: ključe I b 15

konьс: knca I b 19

kromě III a 9

krъv: krъv II a 13

krъstiteľ: krъsteli II b 11

krъstъ: krъst I b 22

krъstъnъ: krъstъnym I b 23—24

kъ I a 4, k' II a 22

lēpota: lēpotě III a 8

lice: lica II b 17 (gen. sg.), lica I b 17 (nom. pl.)

marię: marii II b 9

město: městě II b 16

mirъ: v'sego mira III b 5

mirъskъ: mirъska(a)go II a 15—16

moi: mœ I b 20 (bis); moei I b 21, moima I a 8

moliti: molim(ъ) se II a 3—4, 5; molimъ se II b 18

molitva: m tva I a 1, I b 22; mlvami I a 5, mltvami II b
14, mlo III a 1, mo III b 1

molъba: molъby II a 4

mōčenie: mōčeniem I b 24

mōčenikъ: mčniceh II b 3

mytarъ: mytarju I b 3

mytoimъс: mytoimъс I b 7

na I b 13, 18, II a 6 (bis), III b 5 (bis), 6
nasaditi: *nasadi* I b 10—11
našb: *našb* I b 18, 23, III a 2, III b 3; *naše* II b 8, *našjo*
 III a 3, 6; *naših* II b 1, III a 7
ne II a 22
nebo: *n̄bse(h)* I b 18
nedostoinb: *nedost(o)ini* III a 3—4
nemošt III a 6
neporočnb: *neporočeb* III b 4
nepriěznib: *nepriězniny* I b 25
(ni) II a 22 (prim. prip. gori)
nikštože III a 7

o II a 25, II b 7, 10, 12, 21, 24 (bis); *(o)* II b 11
oči: *očima* I a 8
omyti: *omyjo* I a 10
onb: *emu* I b 16, *jē* II b 16, *jō* III b 7
opravbdati: *opravbdana* I b 8
osqždenie II a 23
ostavl'enie: *ostavlenie* II a 19
otvrěsti: *otvrězša* I b 10
otb (ot): *o* I a 6, *otb* I b 25
otbdanie I b 6
otcb: *Ōče* I b 18, *otcih* II b 1

paky II a 1, 23, II b 18, 22
patriar̄bh: *patri(ar)̄sbēh* II b 1—2
Petr̄: *Petra* I b 12
pěti: *pojō* I b 20
po III a 8
pokaēnie: *pokaani(e)* I b 14 (prim. prip. gori)
poklañēti: *poklanējō sē* I a 3—4
pokoiti: *pokoi* II b 16
pomēnōti: *pomēni* II b 15, 18
pomilovati: *pomiluj* I a 7
porb: *po^p* II a 8, *po^p* III b 2, *pp̄* II a 17, II b 10
porbstvo: *porbstvo* II b 21
posětiti: *po(s)ēti* II b 14—15
postbnikb: *postbnicēh* II b 4
poslati: *pos(̄)li* II a 5—6
praviti: *pra(v)ēšte* II b 19—20
pravouērb̄nb: *pravouērb̄noe* II b 19
pravbdnb: *pravedbnē* II b 5

- prěcistŭ*: *prěcstoe* III b 7
prědanie *prědani* I b 13—14
prědati: *prědastŭ* I b 16
prědŭležati: *prědŭležęšteję* II a 7
prědŭloženie: *prě loženŭ* III b 1
prědŭložiti: *prědŭložei se* III b 3
prědŭteča: *prě či* II b 11
prěložiti: *prěložŭ* II a 11, 14
prěslavnŭ: *prěsla(v)ŭnĕi* II b 7—8, *prěslavnŭnyhŭ* II b 12
prěsvętŭ: *prěstĕi* II b 7
prĕčestie II a 20
prięti (scil. *prijęti*): *priemŭšjŭ* I b 5—6, *priętŭ* I b 2 (z ě),
prijętŭ I b 15, *priimi* I b 1—2, *priimi* III b 2
priumati: *priemljŭštiimŭ* II a 18
prinositi: *prinosimŭ* II a 1, 23—24, II b 22—23
prisonoděva: *prisonoděvĕ* II b 9
prizvřęti: *prizvri* III b 5
propovĕdnikŭ: *propovĕ(dŭ)nicĕhŭ* II b 2—3
prorokŭ: *prĕcĕhŭ* II b 2
prosiiti: *p(ro)simŭ* II a 4—5
proslŭziti: *proslŭziwŭša se* I b 12—13

rabota: *raboty* I b 26
rabŭ: *rabi* III a 3
radi II a 16
rai I b 10
razboinikŭ: *razboinika* I b 8—9
rešti: *ręci* I b 19, *imę* (scil. *rekŭ*) II b 13

samŭ I b 1
sę I b 7, 13, II a 4, 5, 8, 15, II b 18, III a 1, III b 3
slava: *slavĕ* I b 21, *sla* ./. III a 10 (scil. *slava*), *slav(q)*
I b 16
slovesŭnŭ: *slovesŭngjŭ* II a 1—2, 24, II b 23
slovo II b 20
služba: *službŭ* II a 3, 24—25, II b 23—24, III a 3
slŭza: *slŭzy* I a 9, *s(lŭzy)?* I b 3
slŭziti: *slŭziwŭšjŭ* I b 4—5
sŭdŭ: *sŭ(dŭ)* II a 22

srđce: *sr ce* I b 19, 20, *srca* I b 5, 19, 20
studŭnŭ: *studŭnaa* I a 10
svętiti: *svęteny* II b 22

svět̃: *sty* II a 6, *staago* II a 20, *sta* III b 1, *stém̃* II b 11, 13, *stym̃* II a 14, *st̃m(b)* II a 11, *stye* II a 9, *st̃i* I a 4, II b 24, *styh̃* I a 5, II b 12, 14

svět̃ II b 17

svět̃b̃: *svět̃(l)ě* II b 16—17

smiriti: *smirit̃ša se* I b 7

spasenie: *spniě* II a 16

spas̃: *spe* I b 23

stvoriti: (*st̃vo*)*ri* II a 9—10, *st̃vori* III b 6—7, *st̃vorihom̃* III a 5, *st̃voriti* III a 5

svolačiti: *svolač̃šte se* III a 1

svr̃šenie: *svr̃šenie* II a 21

sb: *sb* II a 10, III b 6; *sem̃* II b 13, *sij̃* II a 7, *sei* II a 13, *sij̃* II a 2, 24, II b 23, III b 6; *simi* I a 9

sb̃ti: *siēt̃* II b 17

tai II a 17, II b 10

taina: *iñq* III b 2 (prim. gori)

tako I b 19

tēlesñ: *tēlesñi* II b 26

tēlo II a 10, III b 7

točiti I a 9

tri I b 17

tvoi: *tvoi* I a 3, II a 6; *tvoego* I b 12, 16, II a 11, 13, 20, II b 17—18; *tvoem̃* I b 14, *tvoim̃* II a 12, 14; *tvoě* I b 11, *tvoej̃* II b 20, *tvoei* I a 4, *tvoe* III b 7, *tvoĩh̃* I a 5, II b 14

t̃: *tēm̃* I b 9, 15

ty: *ty* I b 1, III a 9; *tebě* I a 6, II a 1, 5, 22, 24, III a 10; *ti* II a 4, II b 23, III a 4; *tē* III a 8

ubo II a 10

ugoditi: *ugožd̃ših̃* I a 5—6

umaliti: *umalenoj̃q* III a 2

umr̃eti: *umer̃ših̃* II a 25, *umer̃ših̃* II b 10, (*u*)*mer̃šem̃* II b 6, *ume(r̃)šej̃* II b 15—16

um̃noženie III a 6

v ·/. II a 9 (število)

Vasilii: *vasi* III b 1

vě̃ñ: *vě̃(nq)j̃q* II a 16—17

vě̃d̃eti: *vě̃d̃* I b 4, 6, 8, 11; *vě̃si* I b 1

věk̃: *vēka* I a 6

- věra*: *vérojō* II b 5, (*v*)*ě(r)ě* II a 25 (prim. gori)
vldyčica: *vldčici* II b 8
vldyka: *vľko* I b 1
vr̃hohṽñb̃: *vr̃hohṽñeago* I b 11—12
ṽ: *ṽ* I a 3, II a 19, 20, 21, 22, 23, II b 16, 26, III b 2; *ṽ(̃)* II a 21; *ṽb̃* I a 1, I b 17, 24, II a 12, 16, 18; *ṽ(̃b̃)* II a 25
ṽniti I a 2, *ṽnidō* I a 3
ṽseliti: *ṽselenēi* II b 24
ṽshvaliti III a 8—9
ṽ *je*
ṽsklañēti: *ṽsklanē* *se* II a 8
ṽspēti: *ṽspojō* I b 21
ṽzdyhanie I b 3
ṽzglasenie II b 6
ṽz̃ṽpiti: *ṽz̃ṽpiṽša* I b 9
ṽsēk̃: *ṽsēk̃* II b 22, *ṽsē(k)o* II b 20—21, (*ṽ*)*sēkom̃* II b 5
ṽsb̃: *ṽsego mira* III b 5, *ṽse* II b 15, *ṽsēh̃* II b 13, (*ṽ*)*se* II b 19
za II b 25, III a 5, 6, III b 4
znamenati: *znamen(aet̃)* II a 8
že I b 2, III a 7
život̃ III b 4
žizñ II a 16

Resumée. Краткое обозрѣніе содержанія статьи „Древнецерковнославянскій евхологій“.

По вступительномъ обозрѣніи крайне противорѣчивыхъ (особенно въ новѣйшее время) взглядовъ на взаимоотношеніе синайскаго отрывка глаголическаго служебника съ одной и синайскаго сборника глаголическаго требника, т. наз. синайскаго евхологія, съ другой стороны (большею частью объ отрывкѣ совсѣмъ умалчивается), доказывается на основаніи подробнаго и новаго анализа всѣхъ сюда относящихся данныхъ, т. е. какъ палеографическихъ (съ опредѣленіемъ индивидуальности чертъ почерка), графическихъ (съ обширными, между прочимъ, экскурсами о надстрочныхъ знакахъ и зна-

кахъ для гласной и), такъ и языковыхъ (фонетическихъ, морфологическихъ, синтактическихъ и лексикальных) и, наконецъ, на основаніи анализа состава первоначальной книги древнецерковнославянскаго евхологія (поскольку послѣдній поддается анализу) въ полномъ ея объемѣ (между прочимъ, выясняется конецъ синайскаго сборника послѣ „Заповѣдей святыхъ отцовъ“ и пр.), что:

синайскіе глаголическіе богослужебные отрывокъ и сборникъ составляли оба когда-то въ своемъ первоначальномъ видѣ одно цѣлое, а именно переводъ древневизантійскаго евхологія, содержавшаго еще обѣ, впослѣдствіи отдѣльныя части: служебникъ и требникъ (сборнику итакъ недостаетъ первой части, тетрадей 1—19), что переводъ этой книги относится еще ко времени славянскихъ первоучителей Константина — Кирилла и Меѳодія, что рукописи отрывка и сборника писаны одной и той же рукой, притомъ не такъ поздней, какъ обыкновенно предполагается, и что, такимъ образомъ, говоря о т. наз. синайскомъ евхологіи, слѣдуетъ принимать во вниманіе во всемъ, что касается вопросовъ древнецерковнославянскаго языка и исторіи древнецерковнославянской письменности, и слишкомъ забываемый отрывокъ, который будетъ наконецъ вполне возстановленъ въ своихъ правахъ лишь въ новомъ изданіи Гейтлеровскаго кодекса евхологія. На основаніи отрывка возможно сдѣлать нѣкоторые выводы и объ исторіи самого сборника. Въ концѣ статьи приведенъ, чтобы облегчить обсужденіе затронутыхъ въ ней вопросовъ, исправленный по факсимиле текстъ отрывка. Онъ напечатанъ по типографскимъ соображеніямъ въ латинской транскрипціи. Къ изданію текста присоединенъ „index verborum“ изслѣдуемаго отрывка, а къ статьѣ приложена въ палеографическихъ цѣляхъ еще и таблица копій почерковъ отдѣльныхъ буквъ съ факсимиле кіевскаго и нашего отрывковъ и сборника синайскаго евхологія въ азбучномъ порядкѣ. Слово принадлежитъ теперь кромѣ филологовъ и богословамъ.

Pripomba k tabeli (gl. str. 228).

V azbučnem redu predstavljene znake črk je po originalih na faksimilih prerisal znani umetnik, g. A. Koželj, profesor risanja na ljubljanski realki. Originale na faksimilih je mogoče dognati po pridodanih označbah in sicer pomeni *J* s črko Jagićeva faksimila, *G* Geitlerjev faksimile, rimsko število s črko stran kijevskih odlomkov in odlomka služebnika, prvo po Jagićevih faksimilih, drugo po redu teksta, končno arabsko število vrsto strani. Koželjeva kopija, ki je bila spočetka namenjena za litografiranje, se je iz gotovih tehniških razlogov pomnožila fotografskim potom, ali v nekaj zmanjšanem merilu (približno za $\frac{1}{3}$). Nasprotno je Koželj neke črke zarisal nekoliko večje, tako da torej tabela ne nudi povsem originalne velikosti črk, pač pa veljajo vseskozi njih obrisi in razmerje linij v njih. V tem oziru je Koželj celo jako natančno pogodil značaj predlog, prezrl je le pri znaku za *u* kijev. IV a 21 zvezno črtico med obema krožkoma v drugi polovici črke; pri znaku za *q* se je sredinski krožek pri fotografiranju zapolnil. Poleg kopiranih črk bi bilo seveda mogoče pokazati na morda še bolj tipične primere; naj navedem samo iz odlomka služebnika n. pr. za *e* II b 3, 5, *i* III a 4, *k* II b 11, III a 9, *l* II a 6, *o* II b 21, 24, za piko v podobi vejice II b 18 itd.

Neke tiskovne pomote. V tekstu III a 2 in III b 3 bi moral stati nad *Gī* znak kratice. V razpravi, kjer je ostalo več samo ob sebi umevnih pogreškov, moti smisel str. 246, v. 23 redukcijskega nam. redukcijška, str. 256, v. 8. od sp. kakor nam. kadar, str. 261 naj bi bila pripomnja na koncu strani, str. 273, v. 5 od sp. in 274, v. 11 od sp. ima stati seveda glagolski znak za *q*.